1937

Літопис Червоної Калини

М. Бутович

Ч. 3.

Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. Річник

ЧИСЛО 3 БЕРЕЗЕНЬ 1937

У ПРИФРОНТОВІЙ ПОЛОСІ.

МИКОЛА МАТІЇВ-МЕЛЬНИК

Я бачу їх...

Ідуть грізні небитими шляхами
До моря солоного, ген, крізь дикий степ,
З погаслими в зубах міцних люльками —
Я бачу їх!... Шапки, шаблі, як грім, келеп
І чорні із оаз арабських коні,
Що їх несуть, мов той самум з тропічних пущ...
І байдаки, що по Порогах дзвонять
Та в комишах чатують бистро серед гущ.
І десь з гнізда малого на Хортиці
Султанові гуртом глумливий пишуть лист —
І бахкають степами гаківниці.
І чути ритм пісень і тупіт ніг і свист.
Ніхто не плаче, лиш співа й сміється,
І буйволом несеться волі зов
І в чорнозем вином вогненним ллється
За межі прадідні бутна, гаряча кров.
Встають ізза могил козацькі торса,
Гремлять бандури до танку в чамбул;
Пють чола бронзу із чорнила Хорса —
Дрижать в димах: Синоп і Кафа і Стамбул.

Великий зрив 1917 р.

(У 20-ліття вибуху революції).

Написав: *Михайло Островерха.*

Були перші дні ранньої весни. Сонце з небес сипало благодатнім теплом. Топилися сніги, рушали льоди. По річці Збруч швидко і бадьоро бігла вниз крига.

Місточка Гусятин, обабіч Збруча, були повні гамору нашого населення і війська царської російської армії, були повні сонця і тепла.

Третій рік світової війни котився до кінця. Через 26-ий тиловий етап південно-західнього фронту, де працював я в канцелярії, як воєннополонений, безупинно переходили малі то більші відділи війська на фронт, із фронту. Все життя — і громадянське, і політичне, і культурне плило глухо, приникло, от як під Москвою. Адміністрація краю, у першу чергу беру під увагу військову адміністрацію, ішла втертим, якимсь, сказати б, „махінальним“ способом. Люди, як апарати: не думали, не оглядались, не надіялись. Лиш деякі одиниці, і то старшини українці, вичували, що зближається вибух. І не лише вичували, а либонь і самі брали участь у конспірації. Таких двох старшин — одного прізвище й досі тямлю: пор. Попов — пізнав я у п. п. Шанковських у с. Чабарівці в січні 1917 р. Ці старшини запрошували мене до себе, давали мені читати книжок про політичні науки.

Одного дня пор. Попов просто сказав:

— Ви не думайте тікати до Австрії: ще трішки пождіть, а побачите великі новини.

Отож, крім одиниць, вибуху такого ніхто не ждав. А вибух так якось таємничо, так невблагано, так неминуче зближався.

Одного дня при кінці лютого, старого стилю 1917 року — дня 25 — у щоденнику „Киевская Мисль“ на останній сторінці при кінці хроніки появилась коротка, може на чотири-шість рядків, вістка: „в Петрограді революція, на державних будинках уставлено кулемети“.

Ця вістка, як грім прорізала нудні челюсти маломісточкового життя. Один на одного споглядав непевно, недовірливо: ні радіти, ні розпачати ніхто ще не смів. Та на другий день вістка була в усіх на устах. Царські жандарми просто щезли. На стації Гусятин-галицький появивсь маніфест абдикації Миколи II. Дальше — відозва вел. князя Миколи Миколаєвича, врешті — Пуришкевича і — Тимчасового Уряду.

На етапі офіційно мовчали. Начальник етапного участка полков. Крівоблоцкий, поляк, усі телеграми ховав мовчки у свому кабінеті: „приглушували“ громи революції, що вже котилась по всій московській імперії. Так мовчали чи не два дні.

Та — й у такому малому місті, як Гусятин, сколихнулась маса, зокрема військо, ринула на вулиці: потекла революція всіма шляхами в найдальших закутинах країни. Вийшла маса на майдани. Десь і промовці взялись. Замаяли червоні прапори. На них: „Земля і Воля“, „Геть із війною!“, „Земля, Воля і Мир“! Понеслась по-під блакить „Марселієза“: „Ми покинем на завжди старий світ“...

Було в тому щось таке могутнє, таке потужне таке безмежньо сильне, що в житті мому досі я пережив лиш два таких моменти: вибух революції і здобуття Києва в 1919 році.

Часописи просто заливали мале місто. Усі сторінки часописів нічого іншого й не описували, як хід крівавих подій революції у Петрограді. Врешті — похорони жертв революції, що погибли в Петрограді, відбулись із величезною маніфестацією 10. березня 1917 р. по ст. стилю по всій бувш. московській імперії. Відбулись тоді маніфестації і в Гусятині.

Кілька днів пізніше появилась і українська преса: перший щоденник „Рада“.

А там — почались і перші, найкращі для нас сучасників хвилини: початки будови Української Держави, Центральна Рада.

От. Волощук про чортківську офензиву

Подав: *Теодор Марітчак.*

Вже давніше, заки ще на сторінках нашої преси розвинулася живіша полеміка на тему чортківського пролому, звернувся я був до п. Романа Осипа Волощука, б. отамана УГА, з проханням про його особисті причинки до цеї історичної події. А звертався я до нього тому, бо він сам свого часу оповідав мені принагідно про Чортків дещо цікавого, гідного більшої уваги.

Службові й родинні обовязки от. Волощука, що тепер проживає в Чехословаччині на визначнішому становищі, а може й вояцька вдача, що, як відомо, не любить пера — не дали йому змоги написати спомини. Він обіцяв приїхати на розмову, але й ця справа з незалежних від нього причин довго проволікалася.

Але тепер отаман Волощук вже осьтут.

Вже стільки років минуло з цього часу, коли ми його бачили в українському військовому однострою, а проте він малощо й змінився. Струнка постава, пружисті рухи, енергійні обриси лиця, а надівсе характеристичні чорні очі, бистрі й пронизливі, що підчас розмови раз-по-раз запалюються вогнем. І той сам, що тоді, спосіб вислову, говорить ясно, коротко й звучно, неначе при команді.

Перед нами відручний шкіц околиць Чорткова, дві-три книжки й кілька часописних статтей — ось, і вся наша література про Чортків. Та не вся вона відома пану отаманові. І це власне добре, бо значно влекшує провірювання деяких подробиць. Зокремаж зовсім невідома йому стаття сот. Михайла Ліщинського, одна з найцікавіших у тій справі (див. „Новий Час" ч.: 68 і 69 з 1936 року). Деякі місця цеї статті вияснюємо в часі розмови, але цілу статтю даю прочитати п. отаманові щойно при кінці нашої розмови.

— Свого часу, пане отамане, оповідали ви мені дещо про Чортків. Чи не могли б ви це тепер доповнити й подати до ширшого відома? Адже-ж тепер у полеміці деякі автори згадують між іншими також ваше імя і ви напевно неодно мали б у цій справі сказати, а може й вияснити.

— Можу сказати тільки те, що знаю з власного досвіду, а цього небагато. Я був тільки командантом одного полку, отже відносно малого фронтового відтинку, знаю, що на цьому відтинку діялося й тільки про це можу оповідати. Не більше! Справи вищої стратеґії, вироблювання плянів та видавання загальних наказів мені з власного досвіду зовсім невідомі й про них я говорити не беруся.

Та ще одно. Знаю, що ініціятиви чортківського пролому дошукуються на фронті та що дехто до тих ініціяторів зачисляє між іншими мій полк, а навіть мою особу. Тому заздалегідь рішуче стверджую, що я до жадних ініціяторів не належав тай взагалі не маю з цим нічого спільного. Я тільки сповняв свої обовязки, виконував накази. А якщо може мій полк має в тім якінебудь заслуги, так це заслуги не мої, а виключно мого полку й самого стрілецтва.

— Ви надто скромні, пане отамане. Щодо обовязків, то воно мабуть вірно, але з цими „наказами" інколи бувало інакше. Адже-ж свого часу голосна була ваша поїздка панциркою зпідо Львова до Стрия по самочинний набір старшин на фронт, де їх тоді дуже недоставало!...

— Цього вимагало добро справи.

— З вашим твердженням мушу покищо погодитися, хоч факти говорять щось іншого. Але власне, перейдемо до фактів. Дня 5. червня 1919 року ви разом з отаманом Юліяном Шепаровичем їздили до ставки Начальної Команди УГА в Товстім. Це перший устійнений факт, що попередив чортківський пролом. Чи можна запитати, за чим ви туди їздили, хто вас посилав, з ким та про що ви там говорили?

— Цю поїздку вже пояснив проф. Г. Микетей з статті „Правдива правда про чортківську офензиву" — „Діло" з 9-ого лютого 1936. р. Ми їздили до Начальної Команди з доручення III. і VII. бриґади, точніше, з доручення старшинських зборів цих двох бриґад. Фронтові частини домагалися, щоб повести якусь акцію й осьтак дійшло до старшинських нарад та до висилки делеґатів до Начальної Команди.

— Хто були ті „фронтові частини"?

— Було це само фронтове стрілецтво, бодай поскільки йде про мій полк, а тільки про нього можу говорити. Серед стрілецтва почала проявлятися велика нехіть до дальшого відвороту і разом з цим назрівала думка про необхідність якоїсь акції, про ставлення якогось опору. Щоб це краще представити і зрозуміти, треба повернути трохи назад, до часу перед відворотом.

Подвійна проба.

Підо Львовом, де 13-ий полк піхоти, якого я був командантом, стояв майже від самого початку українсько-польської війни, а саме в складі VII. Львівської Бриґади (передше Ґрупа Щирець) — наші стрільці привикли були до позиційної боротьби. Ввесь час йшли дрібні зачіпно-оборонні акції, більших змін на фронті не було, але стрілець завжди бачив перед собою противника й тримався добре. А тримався добре тимпаче, що стрільці рекрутувалися здебільша з найближчої прифронтової полоси, отже мали перед собою ясне й переконливе завдання — оборону своїх сіл, своїх батьків. Всі жили надією на Львів, якого здобуття мало покласти кінець затяжній війні. Минали місяці, фронтова служба йшла своїм утертим порядком і стрілець з цим погодився, до цього привик. Маючи перед собою противника і Львів — він привчався терпеливости.

Все те основно змінилося з хвилиною польської офензиви в травні 1919 р. Почався відворот, що не тільки віддалював нас від нашої мети, від Льво-

Модрицький Севаст. родом з Дрогобича, адют. VII. львів. бриґ. поляг в бою під Козятином в квітні 1920 р.

ва, але й примушував стрільців залишати одно за одним свої рідні села. Змінилася теж воєнна тактика. Позиційна боротьба перейшла в рухому, що вимагала швидких та зосереджених пересунень війська, більших походів, отже й більшого фізичного труду. Коротко — наш відворот поставив стрільця на тяжку подвійну пробу, фізичну й душевну.

Було це величезне обтяження, при чому не можна ні на хвилину забувати, що тойже стрілець вже до українсько-польської війни перебув чотири роки світової війни, бачив розвал могутніх здисциплінованих армій, бачив упадок великих держав у крутіжі революційного хаосу — отже він уже до цього часу багато пережив. Його нерви були напнуті до останнього. Тодішнє положення ускладнювала ще й інша преважна обставина. Для великої частини стрільців, а саме на відтинку II-ого Корпусу, по відтисненні його поляками з підльвівських позицій — дальший відворот був не тільки великою несподіванкою, але й подією зовсім незрозумілою! Польські війська наступали тоді головними силами на обидва крила нашої Армії, на І-ий та III-ий Корпус, а на II-ий не натискали майже зовсім, знаючи добре, що він і без цього мусітиме відступити, щоб не попасти з „кліщі".

Сьогодні це загально відома річ, але тоді, в навалі свіжих подій, велика частина стрілецтва цієї вищої стратеґії зрозуміти не могла й не розуміла. І це власне стрільців дуже хвилювало. Вони відступали та не бачили причини відвороту, не відчували на фронті натиску противника або дуже слабий, самими стежами. Діялося щось, для них цілком незрозумілого та намагаючись собі це якось пояснити, пояснювали на свій лад, розгублюючись у здогадах, сумнівах, а навіть підозріннях, які посилювала й роздмухувала всіляка ворожа пропаґанда. Хто нині годен відтворити душевний стан того стрільця, відгадати всі ті думки й почування, що рвали йому мозок і груди? Та одно певне — він не міг собі дати ради зі самим собою, він був у крайній розпуці.

Так було сливе на цілому відтинку II-го Корпусу, так було й на відтинку VII. Бриґади, яку вже в перших днях відвороту, по втраті звязку з III. Корпусом, приділили до II. Корпусу.

З початку відвороту стрільці могли були подумати, що це тільки „вирівнювання" фронту, подібно, як це траплялося і підчас позиційної боротьби, тільки тепер у трохи більших розмірах. Вони залишали село за селом в надії, що ось-ось відворот покінчиться, що ось-ось розвинеться новий фронт і вони наново стануть до боротьби з противником віч-на-віч. Та замісць нового фронту, замісць нових позицій — щодня приходив новий наказ відступати все дальше і дальше.

З кожним днем відвороту стрільці щораз більше хвилювалися. А коли Армія докотилася на останній скравок Галичини, що був тоді рівночасно взагалі останнім куском вільної української території, коли на цьому малому шматку землі скупчилися фронтові частини, всілякі тилові формації, ріжні державні установи й тисячі розбитків та збігців — почали витворюватися там просто загрозливі настрої. Причин було досить. Тут поляки, на Збручі большевики, на галицькому Покутті румуни, військове положення траґічне, а політичне ще гірше. Люди зачали тратити голову й віру. Ріжні тилові частини, а так само деякі державні установи, дуже часто залишені самим собі, розкладалися й розходилися домів, розсіваючи зневіру й паніку та деморалізуючи фронт. Кинулася справжня язва дезерції, — ні, важко це навіть назвати дезерцією. То вже була психоза масової паніки, що із запілля загрожувала фронтові розкладом. І траплялося навіть таке, щоправда не на фронті, що вояки зі сльозами зголошували своїм старшинам відхід та йшли — домів.

Здавалося вже, що не ворог, а зневіра й розпука знищить нам наше військо. Були це найчорніші хвилини нашої Армії, чорніші, ніж пізніше в чотирокутнику смерти на Східній Україні, бо

Поручник УГА Ліщинський, старшина батерії пор. Олексія у VII. львів. бригаді — 1920.

там, хоч і падали наші люди масово, як та кошена трава, то вмирали з затисненими зубами, в рівновазі духа.

Полковий духовник о. Чарнецький.

Ще найкраще, як сказано, держалися фронтові частини, а зпоміж них ті, яких стрільці набиралися в колишній прифронтовій полосі, занятій поляками зараз з початком їхньої офензиви. До таких належав також мій 13-ий полк піхоти.

Та все-ж, стрільці дуже хвилювалися.

— Як довго ще будемо відступати? Й перед ким? Польського війська ніде перед нами не видно, тільки дрібні стежі! Пощо відступати? Коби хоч з боєм, то знали б, що мусимо, а так втікаємо з власного обійстя, наче той злодій! Маємо заєдно подаватися невідомо перед ким та невідомо куди, то краще зробити кінець зараз! Бо або ми потрібні, або нас непотрібно! Або битися — або домів!...

Ось так говорили стрільці поміж собою.

Було то в перших днях червня, коли наш полковий полевий духовник, от. Чарнецький ЧСВВ, кількома наворотами звернувся до мене, представляючи думки й настрої стрілецтва та переконуючи, що „треба щось конче зробити". Він вговорював і заклинав, за жадну ціну дальше не відступати.

— Ще один крок назад, ще день-два проволоки — говорив наш духовник, — а все полетить у пропасть, держава, армія, зброя...

Отець Чарнецький мав на нас всіх, старшин і стрільців, величезний вплив, не тільки задля ріжниці віку, він був значно старший від нас „молодиків", але ще більше задля своєї релігійности й гарячого патріотизму. Та особливу пошану він здобув собі своєю незвичайною особистою відвагою. Не було-ж ні одного наступу, в якому він не брав би безпосередньої участи! Все в першій лінії, з добрим словом на устах, а з хрестом у руці додавав стрільцям відваги при наступах, або піддержував їх на дусі в тяжкі хвилини.

Романа Олексій, пор. УГА, комдт одної з батерій VII. львів. бриґади.

Хорунжий УГА Білецький, старшина в батерії пор. Олексія у VII. львів. бриґаді — 1919.

Він не знав утоми. Цілими ночами пересиджував у позиційній війні під Львовом у стрілецьких окопах, розмовою й оповіданням зганяючи сон з очей вартових стрільців. Часто траплялося, що коли стрільці падали з перевтоми й ніяк не могли повнити дальше своєї важкої служби, він сам брав кріс з їх рук і виконував за них вартову службу так довго, поки стрільці бодай трохи не відпочали. Притім особисті вимоги о. Чарнецького були дуже скромні. За свою платню, як довго її тільки виплачували, він купував тютюн та папіроски й роздаровував їх стрільцям.

Задля всіх цих прикмет о. Чарнецький здобув собі в полку особливе становище, він був свого роду звязковим чи радше речником стрільців перед старшиною. Він завжди повідомляв мене про бажання, а то й скарги стрільців і я завжди йшов йому на руку. Тому, що ви згадували про мою поїздку панциркою до Стрия, то й я мимоходом поясню, що це сталося за понукою о. Чарнецького.

Зрозуміло, що й цим разом слова нашого духовника зробили на мене сильне враження. Щось треба було зробити, але як і що? В кожному війську, навіть серед найгірших обставин, обовязує безоглядний послух, а ми-ж іще військо! Треба з цим до вищої команди, без цього не можна!

Ось так я рішився на власну руку поїхати до команди нашої бриґади, без якогось означеного пляну або домагання, а просто представити справу й порадитись. Котрого це було дня — не знаю.

Записок з цього часу не маю, а докладну хроніку полку, зложену поручником д-ром Володимиром Гериновичем, ми в часі остаточної катастрофи УГА весною 1920 р. закопали разом зі всіми полковими документами в селі Н. Н. на Східній Україні. З нашої літератури, на якій опираю мої дати, виходило б, що це діялося 4-ого червня.

Перед моїм відїздом, того самого дня вранці, о. Чарнецький в прияві полку відправив полеве Богослуження. Назви місцевости собі вже не пригадую. Було це приблизно на південь від Ягольниці над якоюсь річкою; само Богослуження відправлено на фільварку. Була то взагалі перша полева Служба Божа від часу відвороту, що вказувало б на деяку стабілізацію фронту.

Підчас Богослуження о. Чарнецький виголосив проповідь, яку закінчив святочною присягою. Відтак обходив військо, лаву за лавою, поцілунком на Розпяття відбираючи цю присягу від усіх, від старшин, підстаршин і стрільців. Присягали, що не поступляться більше ні кроку назад, що боронитимуться до останнього, до останньої краплі крови.

Старшинська нарада.

Ще перед полуднем приїхав я до команди нашої бриґади. Там застав я не тільки нашого бриґадира, підполковника Бізанца, але й полковника Вольфа, тоді команданта III. Бережанської Бриґади. Тут зазначу, що обидва вони були тоді на один військовий степень нижчі, та я, щоб не вводити замішання, в усіх випадках подаю пізніші степені, до яких ми зрештою відтак привикли. Присутність обох бриґадирів в одному місці вказувала б на близьке розташування обох команд, можливо, що навіть в одному й тому самому селі.

— Не пригадуєте собі назви цього села? — перебиваю от. Волощукові.

— Ні, не можу нагадати, хоч крутиться на язиці. Назва цеї місцевости перемішалася мені з іншою на Східній Україні. Але пригадую собі, що вона має щось спільного з лісом.

— З лісом ні, але може з лисом. Чи не були це Лисівці над Серетом? Цю назву подає сот. М. Бачинський, хоч, щоправда, зі знаком питання.

— Можливо, дуже можливо, — завважує от. Волощук, придивляючись нашому шкіцові. — Все-ж, присягати на неї не можу, бо собі не пригадую напевно. Зате памятаю хату, в якій була приміщена команда. Був це просторий, мурований дім, партеровий, мабуть селянський.

Ось там застав я Вольфа й Бізанца, як обидва нараджувалися, похилені над військовими мапами. Оподалік, за своїми роботами, сиділо кількох старшин. На всіх видно було пригноблення.

Я зголосився в мого команданта, підполковника Бізанца, коротко пояснюючи причину приїзду. Притім я завважив, що при моїх словах обличчя обох бриґадирів оживилися. Виявилося, що вони саме роздумують над цілим нашим положенням і дійшли до висновку, що „треба щось зробити". Вивязалася вільна виміна думок, до розмови приставали й інші старшини, поприходили й нові та ось так утворилося щось в роді принагідних старшинських сходин. Головне слово вів Бізанц, що гарячково й пристрастно переконував усіх про необхідність негайного протинаступу, розвиваючи свої пляни. За ним, видко було, цілою душею стояв полковник Вольф, що як найстарший військовим степенем з присутніх проводив цими випадковими зборами та по своїй звичці мало говорив.

Плян наступу та його заложення були приблизно такі:

Польські війська розкинені тепер на великих просторах. Головними силами натискають на наш І-ий Корпус, а перед II-им Корпусом немає під цю хвилину значніших польських військ. Затеж деяка частина польської армії занята тепер обсадою нашого Підгіря й відгороджена від нас Дністром, а деяка звязана на Сході большевиками. Цю догідну обставину треба доконче використати і вдарити всіма силами в найслабше місце противника, тобто по лінії Чортків—Бучач—Бережани—Львів. На випадок повного успіху розкинену армію противника жде неминуча катастрофа, а якщо успіх був би тільки частинний, то й тим на всякий випадок відтягнемо противника від І-ого Корпусу й зискаємо на часі, так необхідному для впорядкованого переходу Збруча. Але передусім треба ділати негайно, поки противник ще не зорґанізував свого нового, щойно занятого запілля. Як не вдасться тепер, то не вдасться ніколи.

Зі стратеґічного становища цей плян був великим газардом. Але в тодішньому положенню вже тільки великий газард міґ був повернути все в нашу користь. Зрештою, кожна війна й кожна битва це менший або більший газард, але завжди газард, завжди необчислима й непевна гра. В цьому випадку все залежало від швидких, нагальних ударів. Треба підкреслити, що Вольф і Бізанц, а так само всі інші присутні старшини були тоді свято переконані в повний успіх цього пляну, при негайному його переведенні. Всі свято вірили, що цим разом напевно здобудемо Львів й осягнемо бажані нами границі.

Збори прихилилися до виводів обох бриґадирів і постановили негайно вислати делеґацію до Начальної Команди. Делеґатами назначили від III. Бриґади от. Юліяна Шепаровича, а від VII. Бриґади — мене.

— Чи не пригадуєте собі, що б на тих нарадах, поруч Вольфа й Бізанца, ще хто інший реферував справу? — перебиваю знову от. Волощукові й читаю із згаданої статті сот. Ліщинського те місце, в якому говориться про реферат от. Шепаровича.

— Це мабуть помилка. На цих нарадах от. Шепарович реферату не виголошував і я цю помилку в пізнішому вияснюю. Зате-ж докладно собі пригадую, що от. Шепаровича — і тільки його одного — на цю нараду спеціяльно покликували, вже в самому ході нарад.

(Докінчення буде).

Дубляни в боях за Львів

Написав: *Гакстен.*

Небіжчик Шпик, комісар Дублян за української влади, таке мені розповідав в грудні 1918 р.:

— Як тільки українці в листопаді займили Львів, то в кілька днів опісля директор рільничої академії в Дублянах скликав нас старших громадян Дублян-села до себе до канцелярії в будинку адміністрації. Це той сам будинок, де містилася команда куріня. Тут таке нам сказав: „Тепер ваша влада і держава, тож академія й ціле майно належить до вас. Тому дбайте, аби люди не знищили".

Ми негайно зорґанізували узброєну міліцію, поставили стійки, для охорони майна, а фільварок взяв в заряд наш агроном М. Був спокій, бо ми пильнували того, що до нас належало. Лишень консум розділили між людей, бо він був для них призначений.

Скоро однак українські війська залишили Львів, той сам директор поїхав до Львова і звідтам привіз кільканацять польських вояків, кріси й амуніцію. Узброїв студентів, що мешкали в інтернаті. Ми не знали що робити, тож наша міліція без перестрілки подалася через замерзлі торфовища до Ситіхова. Поляки в той спосіб займили Дубляни, а їхні стежі підходили до Ситіхова.

Та воно довго не потревало. З Радехова й Камінки Струмілової прийшло три сотні нашого війська. В Підлісках малих станула батерія четаря Яросевича. Сотні пішли окружно через Жидятичі на Малехів а артилерія стала обстрілювати боронену Академію. По бою, в якому брала участь і наша міліція (з Ситіхова наступала через торфовища на фільварок), наше військо здобуло Академію а поляки подалися на Грибовичі. Артилерія шрапнелями їх переслідувала і тоді один з шрапнелів поцілив церкву в Грибовичах великих та в стіні вибив діру.

От так оповідав Шпик.

Я мав нагоду провірити правдивість його оповідання, бо мене приділили до служби на відтинку Дублян 12. грудня 1918 р.

Завинив у знищенню Академії директор, який забрався разом зі студентами і службою та професорами; один з професорів продовж цілої обсади Львова працював у фабриці Бачевського на жовківському передмісті, а жінка його залишилася в Дублянах і вела доволі загадочну діяльність. Часто мож було стрінути її в команді куріня (а передтим у стаційній команді), куди приходила за перепустками на виїзд то до поміщиків Папарів у Підліски малі, то до Куликова.

Я застав ось який стан:В хемічний інститут попали два шрапнелі і досить знищили перший поверх. В цьому інституті зістав слуга Ян з жінкою, який дуже піклувався, аби інституту не знищено і на його просьбу сотник Заліпський поставив сторожу біля будинку. Попала ґраната також крізь партерове вікно в бібліотеку Академії і знищила кількадесять книжок у партері.

Чи була рація обстрілювати будинки?

В обох обєктах як також на поверсі в інтернаті застав я при вікнах повно лусок від крісових набоїв, кров на землі і покровавлені книжки. Хіба найліпші знаки, звідки стріляли і до кого треба було стріляти. Не дивно проте, що в р. 1936. фундували пропамятну таблицю в Академії.

⁂

Перед українським Різдвом 1919 р. змінено обсаду відтинка. Третий курінь ґрупи „Схід", ґро якого творили Радехівці, Ременівці*) і Стронятинці, а яким командував сотник Чолган, пересунено для реоґанізації і здисциплінования в район Винник. На його місце прийшов під командою сотн. В. Коссара 2. курінь ім. П. Дорошенка (набраний з гуцулів). Слід підчеркнути, що чомусь то команда ґрупи задержала поручника д-р В. Левицького до свойого розпорядження (він привів цей курінь) а комендантом призначила В. Коссара. Може це було тому, що Коссар був з відтинком добре обзнайомлений. Адютантом був хорунжий Матеік, що був інвалідом (в австр. війні тяжко ранений в груди).

На фронті відтинка було спокійно так, що Коссар дав мені одноденну відпустку на третий день Різдва. І саме по тім дні я застав ситуацію змінену.

Преспокійно ранком їду до Дублян. Вже майоріє фільварок у мряці, аж тут надїздить кількох їздців. „В Дублянах вже поляки" інформує мене поручник Палійчук. Я завернув, а незабаром мені ціле положення розяснили.

На право від Збиранки був відтинок загону от. Долуда. Тому, що поляки займили Жовкву, його загін опустив Брюховичі і цілий відтинок і подався на Куликів а звідтам до Ситіхова і Підлісок малих за праве крило другого куріня ім. Дорошенка. Про це Долуд не повідомив куріня. Аж як попав у полон польський хорунжий, що ровером з Гряди заїхав до Грибович великих, шукаючи злуки з своїми частинами, команда куріня довідалася про положення. Ситуація для куріня була прикра, тож Коссар мусів опустити Грибовичі, Дубляни, Малехів тим більше, що деякі частини загону Долуда опинилися аж в Пикуловичах (сотня Секунди).

Не забуду патріотизму Малехівців. Вони в останній хвилині зібрали понад 700 корон і прислали цей даток до команди куріня на Український Червоний Хрест. А треба знати, що село від гарматнього обстрілу терпіло і кілька цивільних мешканців було ранених. Декотрі жінки навіть тяжко.

---

*) Ременівці служили в 4. бриґаді а не, як це припускає Бояринич в „Кривавий Шлях" Львів 1936, були на фронті ґрупи Старе село. Ця залізна сотня, про яку він згадує на ст. 29., складалася з мешканців села Романова бобрецького повіту.

Фронт почав рватися. Польська лінія зблизилася до Сорік. Аж півкурінь сотника Заліпського, що прийшов з Золочева, завдав наступаючим поважні страти на відтинку Сорік.

Треба було на ново здобувати Дубляни.

Це був пізний вечір на фільварку села Жидятич. Селяни, біженці з Дублян, налягали на команду куріня, аби піти в наступ. З ґрупи прийшов на команданта поручник др. В. Левицький, а сотника Коссара команда відкликала до свого розпорядження. Тут мушу ствердити, що за командування ґрупою сот. Букшованим все воно так бувало, що командантів змінювано не провіривши, чи дійсно вони завинили невдачу.

Цього вечора оба команданти були приявні при обговорюванню пляну наступу. Нігде правди діти: Дублянці самі подали плян.

— Ми — казали — підемо з ручними ґранатами від „Малинника“ (це є від сторони Малехова) а вояки хай ідуть стежкою вздовж торфовиськ і заходять та вдаряють на фільварок.

До помочі була ще слабонька сотня УСС. Плян наступу, який подали дублянці, принято. Між них роздано ручні ґранати. Додам, що селян було зо двацять.

Заняття відбулося гладко. Дійшовши до Малинника, кинули селяни кілька ґранат і це вистарчило, щоб перелякана обсада утікла в напрямі на Грибовичі великі. Переполох між ними був великий, бо не вспіли навіть досісти коней, яких зіставили 7 штук.

Лінія фронту вернула на давне місце і не змінилася аж до травня. За це вскорі відійшов 2. курінь ім. Дорошенка, прийшла одна сотня брідська і під командою сотника Заліпського вже 20. січня стояв на відтинку одинацятий курінь, зложений з золочівців і брідщан, а з артилерії стояла батерія поручника Бучака вже зпочатком січня. Вона змінила батерію Яросевича. Батерія Яросевича стояла на схід біля фільварку. Бучак станув за каплицею на захід від дороги, що переходить через Академію.

ВОЄННІ УСМІШКИ

До столиці по матуру

На фронті під Жовквою було гарячо. Вже другий раз наша бриґада вирівнювала лінію, на багатьох відтинках торохкотіли скоростріли, гриміли гармати. Бриґада була в постійнім поготівлю. В такий гарячий час прийшов від столиці наказ:

— Хто не має матури — кидай кріс і махай до Станиславова! Не можна тратити літ на воячці зі шкодою для матури! Матура передусім.

Я нераз хотів бачити фотографію цього достойника, що видав такий наказ. Але наказ є наказ.

З шестої бриґади нас виїхало пять.

Обчистили ми трохи фронтове болото й поїхали. Два дні їхали. Подорозі кілька разів поїзд ставав, бо забракло пари. Ми злізали тоді з ваґонів, ішли до ліса, приносили дерево й поїзд їхав дальше.

Нарешті приїхали.

Висіли.

Зайшли до команди міста й зголосилися. Все гаразд. Тепер до касарні, а завтра до школи.

Касарня повна. Зїхався військовий народ зі всіх фронтів. Самі підстаршини й старшини. А всьо — нескінчені... Ай-яй...

Але за місяць будуть скінчені. З матурою.

На другий день до ґімназії.

Двох четарів від кавалерії побрязкує шаблями.

Що це за дивовижа? Якийсь військовий відділ окупує ґімназію!...

Нема страху! Цей відділ має мирні цілі: хоче здати матуру.

Регочемося.

Нас позаписували, потворили відділи.

Але ми дальше регочемося, бо тільки один має зошит, а двох олівці.

Чи може бути матура без олівця?

Перший день був дуже веселий.

Другий день також.

Третій і четвертий також.

Пятого дня не було науки, бо була перешкода: поляки прийшли до столиці... Федь Триндик.

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

ЧИСЕЛЬНИЙ СТАН У. Г. А. В БЕРЕЗНІ 1919. Р.

Подав: І. К.

Про чисельний стан У. Г. А. ми дотепер не мали майже ніяких даних. Щойно тепер удалося найти одно таке зіставлення. А саме — один з актів Харчевого Уряду при Державнім Секретаріяті Внутрішних Справ (Ад ч. 1.408, Ад І. ЧХ. 2.205), що подає **„запотребування харчу й паші на квітень для Української Армії в Галичині“**, має на початку, перед сумаричним зіставленням скількости запотребованих харчів, також зіставлення чисельного стану У. Г. А. в березні, 1919. р., й сподіваного стану в квітні.

Подані числа були безперечно дуже заокруглені й через те відбігали від дійсного стану У. Г. А. в березні 1919. р. певно о кілька тисяч — але все ж таки вони, з огляду на цілковитий брак інших даних — мають документарну вагу. Цей акт находиться в рукописнім відділі Бібліотеки Н. Т. Ш. у Львові.

Це зіставлення подає такі числа:

Стан	Теперішний*)			Сподіваний	
	осіб	старшин	коней	осіб	коней
в полі. . .	65.000	(4.000)	8.000	100.000	12.000
в запіллю	55.000	(2.000)	2.650	60.000	3.000
Разом	120.000	(6.000)	10.650	160.000	15.000

(дальше подана скількість запотребованих харчів).

Станиславів, 15. марта 1919. (підпис): Черкавський**).

*) Це є стан у березні 1919. р.

**) Чет. Олекса Черкавський, харчевий референт Інтендантури Державного Секретаріяту Військових Справ, був відпоручником Д. С. Військ. Справ при Харчевім Уряді Держ. Секретаріяту Внутрішних Справ.

З листів полк. Дмитра Вітовського

Матеріяли до історії Леґіону УСС.

Подав: *д-р Никифор Гірняк*, б. кошовий УСС.

(Продовження).

Три дні після того пише Вітовський другого листа.

13. II. 1916. (884).

Дорогий! В А. К. не згодилися на прибрання собі ніяких помічних сил, тому я казав Саєвичові, щоби Кузьмича й товаришів відправив знов до Тебе. Тимчасом удалося Саєвичові за посередництвом Etap. St. Kmdo задержати їх, а навіть відослати Романкова Гаврилкові. Через Романкова, чи через Кузьмича передав я до Тебе дуже обемистого листа, в якім було все, що і як нас в А. К. стрінуло. Зібравши все до купи: сильний вітер в очі. Знаю, на чім я лишив Гаврилка, а з нинішнього листа Саєвича бачу, які відносини у нього. З того виходить, що я маю найпоганішу позицію. Не знаю ще, як буде виглядати на селах. Саєвич вибирається завтра, я їду вже нині вечером. В листі до Тебе я просив, щоби Ти з т. зв. диспозиційного фонду вислав мені як найскорше 300 К. Потребую їх так, як каня дощу. Подай мені рівнож адресу Юлька, хочу бути з ним у „фербіндунку" бодай листовно. Як справа з Хомишином*)? По повороті з поїздки на кватиру напишу обширно, що чув і бачив. Чи є якісь свіжі новини з великого політичного світа?

В Ковлі не знайшов я ні одного українця. Під цим оглядом богато краще стоїть Саєвич. Там є свідомі міщани. Який вислід роботи Мосори? Що чувати з поля?

Цілий округ Ковель, в якім я маю ґрасувати, поділений на 13 жандармських станиць. Сіл і присілків 216, а в них мешканців ледви сімдесятькілька тисяч. Чи можна буде взяти що з того? Кінчу, бо вже зачинає темніти й пора їхати. Цим разом їду залізницею в товаристві доданих мені на приказ А. К. двох уоружених вояків.

Здоровлю сердечно
Дмитро.

2. III. 1919. (886).

Дорогий! З кадри досі від нікого ні однїського слова не маю. Гаврилко досі не відзивається, у Саєвича до 20 II. не було нічого, у мене й досі нічого. Робота йде. Яка адреса Юлька?

Цілую
Дмитро.

19. III. 1916. (888).

Дорогий!

На Твій довгий лист, переданий Кузьмичем — з ним я особисто не міг бути — відповім мабуть особисто по 30/3. Leider! Es steht so die Geschichte!

Здоровлю сердечно
Дмитро.

П. С. Грошей, про які пишеш, не одержав; реклямуй!

31. III. 1916. (890).

Дорогий Ничипоре! Справа ясна: Я не гірший від Бицайла, Дідушка, Будзиновського, ні Навроцького. Напарубочився досить — отже хочу женитися. Мені доволі тяжко означити час, бо я тут усе вишу на волоску і питання, чи відпустку дістану; але на всякий випадок підчас Великодних Свят, може у Великий Понеділок або Второк. Клопіт з оголошенням оповідей. Підлягаю А. К.; баталіон, до якого я приділений, є мадярський; нашого попа в цілій околиці на лік нема. Отже я конклюдую, що моїм парохом є таки курат Пшепюрський, а парохією Кадра. Не знаю, чи о. Пшепюрський є в кадрі, тому до нього не пишу просто, але до Тебе. Зроби з ним засідання і нехай оголосить оповіди. Мені залежить на тім, щоби вони були виголошені як найскорше. Посвідку виголошення всіх трьох оповідей (без якої ніхто шлюбу не дасть) вишли службово до Львова, до Волошина, але так, щоби вона була там ще перед 20/4. Колиби мені вдалося одержати відпустку ще перед Великоднем, то поступлю й заберу. Колиб о. Пшепюрського в кадрі не було, тоді може зробити се місцевий парох. Колиби було не можливо зробити се в кадрі — помішалоби мені всі рахунки; тоді пусти депешу. Депеша службова повинна дійти. Але для певности пусти депешу також, якби можна було і користно справу поладнати. Се булоб одно.

Друге: колиб я обминув всяку Сциллю і Харибду, так Тебе й Миколу Безгрішного прошу на свідків. Після всякої правдоподібности вінчання булоб у Брошневі, пов. Долина (лінія: Станиславів—Стрий, послідна стація Креховичі). Подаю потрібні дати: Ти прибий на се печатку і документ готовий.

Отже І. Дмитро Вітовський, роджений 6. падолиста 1887. в Медусі, пов. Станиславів, родичі: бл. п. Дмитро і Катерина з Міллерів Вітовські; я приналежний до Медухи, стало замешкалий в Станиславові, згл. тепер у полі.

II. Марія Ліщинська, народня вчителька в Брошневі, роджена 2. серпня 1894. в Брошневі, пов. Долина, родичі: Михайло і Павлина із Соколовських Ліщинські, приналежна до громади Брошнів.

Якби я знав, що дівчина дістане перепустку до Станиславова, а станиславівська парохія не схоче робити мені якихось перепон за давні „здєлки", тоді найлучше булоб мені робити цілу параду в Станиславові. Попробую; в такім случаю і Тобі і другим булоб вигідніше. Дуже прошу, залагодь мені се діло, a wdzięczności i т. д.

Не звербував нікого; глянь на карту, а побачиш, що мій округ самі ліси і болота, головно на півночі і північному сході від Ковля. На другий тиждень думаю святкувати отворення першої української школи на селі в мойому окрузі. В підприємство впакував вже понад 200 К. Напиши, що нового чувати в кадрі і в полі. Боюся, що при теперішній офензиві не обійдеться знов без діймаючих втрат.

Ein schallender Kuss, прочій кумпанії щире поздоровлення

Дмитро.

П. С. булоб вельми приємно, колиб перра справа, особиста, крім Тебе й евентуально тих, що про неї знати мусять, покищо не була голосна.

---

*) В тому часі заходився станиславівський епископ біля зрівнання календаря, чим Стрілецтво було дуже сэвильоване, бо вважало це шкідливим з національних оглядів.

1. IV. 1916. (891)

Дорогий Никифорій. Згадкою, що Саєвич пише просторі звіти, даєш мені посередно ніби пізнати, що і я повинен те саме робити. Рація, ще й велика рація, лише біда в тім, що С. має Кузьмича, Романкова і ще там когось, а я сам. Товчуся по селах, як Марко по пеклі, їду в село по два і три рази, навіть, коли там і нема **Wehrlustige**. До писання про враження не маю охоти, ні часу, ні сили. За те над звітом до А. К. сиджу часом цілий день. Числюся з тим, що мої звіти читає не тільки К — офіцер в А. К., але що вони йдуть дальше і висше. І тому над стилізацією одного аркуша треба собі добре лоба наламати. От, що тут багато говорити: тут треба робити, робити, робити доки можна, бо не все завтрішний день буде подібний до нинішнього. З моцно обширним меморіялом в релігійній справі їду завтра до А. К. Одно мені дивно: що З. У. Р. пустила нас тут так „люзом". Я шукав контакту з нею і через Боберського і через Барана і не знайшов. Таж не я їх, але вони мене повинні шукати, їмжеж се лекше. Щоб я дав за се нині, колиби міг знати, чи в своїх письмах до А. О. К. порушувала З. У. Р. релігійну справу і в якім напрямі. А ся справа така дуже пекуча. І стільки багато инших справ. А так, пишучи щонебудь, думаю, думаю і микаю волосся на моїй лисій голові. Бож в чімнебудь можу піти в розріз із нашою висшою політикою, бо мені далеко до виробленого політика, хоча у Січовім Войську уважали мене за дипльомата. На всякий випадок в якийнебудь спосіб подані мені до відома ухвали З. У. Р. у волинських справах булиб мені директивами. Закинуть мені, що я перед виїздом не поінформувався, як слід; алеж я був у Костя[1]), а звідси питати їх о що небудь є виключене, бо мусівби місяцями ждати на відповідь, а справа не жде. Кінчу, а користаючи з того, що маю коло себе мойого бувшого учня, тепер ляйтнанта артилерії, іду на чарку. Здорови всіх членів небіжки „коршми".

Цілую
Дмитро.

---

[1]) д-ра К. Левицького.

Сот. Д. Вітовський, чет. М. Саєвич і чет. Гаврилко.

3. IV. 1916 (889).

Дорогий. Був в А. К. Продовжено до 1. травня[2]). Всьо в порядку. Обїздити хочу навіть ті села, де не можна сподіватися успіхів вербункових, щоб з населенням бути в контакті. Присилай грошей, бо я досі ще не вифасував своїх поборів.

Цілую
Дмитро.

Після цієї короткої записки переривається листування на яких 2 місяці. В тім часі Вітовський був на відпустці і відбув конференцію у Львові з головою „Бюра Культурної Помочі для українського населення окупованих земель", д-ром Іваном Крипякевичом, який, по словам Вітовського, був одинокою людиною у Львові, що волинськими справами серіозно занимається.

23. V. 1916. (894).

Дорогий Ничипоре! Мабуть аж за тиждень буду міг сей лист дати на почту, бо пишу його на селі. Люди в полі на роботі; поки вечером зійдуться на „сходку", я виніс перед хату на сонце стільчик і пишу на коліні. Не знаю чому, але маю враження, що Ти на мене щось маркотний — так „пустив Ти мене в трубу", за Тобою Безгрішний і т. д. Чи тому, що нічого не пишу? Про щож писати? Що досі нікого не звербував — се знаєш, а що мабуть нікого не звербую взагалі — се майже певне. Підчас мойого переїзду через Львів я міг обсервувати щось, якби негодування патріотів на таку мою „діяльність". Щож пораджу? Не маю сприту Саєвича. І у нього і в Гаврилка більше людий, один з них в осідку А. К., кождої хвилі може мати полагоджене усно те, що я письмом мушу робити. В С(аєвича) хоч трохи свідомого міщанства, а в мене на цілий ковельський округ один однісенький свідомий чоловік. Тепер, коли на округ пішли стрільці з доволі широкими повновластями, може піде робота краще. В зимі, коли люди по хатах сиділи, то були так перестрашені, що тяжко було з ними говорити; тепер, як вже трохи оговкалися, всьо в полі при роботі. І бігме, вір мені, Ничипоре, я сам питав вже нераз, чи якраз я **e der richtige Mann an diesem Platz**? З мене говорить не зневіра, бо вірю, що слід роботи таки останеться, алеж наші люди хотять фаєрверків, дописей крику; а я тої приємности зробити їм не можу і не хочу; бо всяка допись потягає за собою контракцію, кождий фаєрверк отуманює, обманює галицьких читачів, а всякий крик чи радости чи болю — зовсім непотрібний, бо безуспішний. Такий мій погляд. На жаль — я з ним мабуть відокремлений. Хотівби я в який небудь спосіб дістатися бодай на день-два до кадри, щоби виговоритися доволі. Перед хвилею відійшов від мене тутешний староста; містечко перед війною числило около 600 мешканців, тепер осталось ледви 190 душ, в тім 100 жидів. Тут я нині поробив перші кроки до оснування школи. Вже знаю Твою відповідь: „Щож з тих кроків, коли досі ні одної не оснував"? Пожди — прийде і на те час. Тепер лапаю ковельський жидівський магістрат, щоб на волинські школи

---

[2]) На побут на Волині одержували наші комісарі дозволи на кожний місяць зокрема.

ухвалив яку квоту. Що я тих грошей не буду бачити — се більше як певне, але хочу знати, де застрягне справа. Тільки всього de publicis.

De privatis — лишень боюся, щоб Ти з мене не сміявся, дуже погано коло мене. Слухай, братіку! Ти також безпосередно перед війною оженився, але щось два чи три місяці. А я в дві неділі після вінчання мусів покинути жінку. Може Ти бодай десяту частину переживав таких хвиль, які я тепер переживаю, то зрозумієш, що чоловіка мелянхолія може вчіпитися. Я негоден описати Тобі свойого т. зв. психічного стану; всьо обертається коло досить розумного — на мою думку — погляду, що світ не завалився, як би я ще з тиждель-два побув був у Брошневі. Я лиш що зачав був вертати до рівноваги, почало в мені всьо вирівнуватися, от — коротко сказавши — чоловік почав був пізнавати й переживати щастя — не по пяному описуваної primae noctis, але якесь таке щастя, яке назви не має, описати його не можна, тільки відчути, і нагло переривати його, се Ничипоре, більше болюче, як все инше! Ти підсуваєш окуляри на чоло, смієшся моцно тай питаєш: „А Тиж не знав, що так буде? пощо женився? Krieg ist Krieg!. То правда, але я щойно тепер зрозумів, що то є війна. Я так розманіжився, залетів був високо, вище як літаки літають, то й не дивуйся, що маю звідки падати зовсім подекадентськи. —

Крім Петра Дідушка ніхто з поля не пише, кадра благополучно мовчить так, що стою мимоволі поза скобками Стрілецтва; не знаю, що там діється, що передумується, нічого не знаю. Доволі прикро запечатувати свою стрілецьку каріеру прізвищем „маркіранта". Бо так у Стрілецтві називається кожного, хто не може бодай хвилево відпочати над Стрипою; бо в порівнанні до всякої иншої роботи, там найбільше маркірується, розуміється, з виїмком дійсно горячих днів.

Но, мабуть булоб досить. Не знаю, чи, вернувши в Ковель, вишлю сей лист; може по кількох днях видасться мені занадто лірично- бицайоватим, нині ще вислався. А тепер pium desiderium: напиши, що діється в полі і в кадрі. Не вимавляйся браком часу. Віджалуй годину часу. А отаман Пресової Кватири? — в ночі при червонім світлі з духами розмовляє, в день кашляє і сушить те, що в ночі намочив — той дійсно часу, бідний, не має. Але одну картку бодай не завадилоб. Одну раду дам йому: коли ще й досі з патріотами не запив „братньої згоди" і ґіфтується на них так, як я тут ґіфтувався, коли не міг

Кошовий отаман Др. Н. Гірняк із дружиною в коші У. С. С. у Пісочній 17. VI. 1917 р.

Арт. пор. Буцманюк малює портрет от. Гірняка.

з ними ніяк до ладу дійти, хай скаже і зробить так, як я зробив: „наплювать тричі!" — і полекшає, якби рукою відняв.

Може перед висилкою ще що допишу, а коли ні, то вже тепер

цілую щиро

Дмитро.

І. продовження.

25. V. 1916. год. 10. вечером. Я вже отсе в четвертім селі. Одно на половину спалене, осталося дві родини; друге 13 родин жидівських, 5 українських; третє 4 діди, 7 старих баб, 8 дітий; четверте — 90 душ, в тім одна родина жидівська (перед війною було всіх душ понад 700!). З виїмком кільканайцяти сіл, занятих евакуованими польськими родинами, я обїхав і обійшов вже цілий свій округ. Знаю його краще, чим всі пани з Kreiskmdo на купу. Леґітимація моя продовжена до 30. червня, отже ще маю місяць часу. В кращі села поїду вдруге і втрете; чи опісля продовжуть еще леґітимацію — не знаю. Перед півгодиною вернув я зі „сходки". Слово істини проповідував, сидячи на приспі, а довкруги всьо, що осталося в селі: молоде й старе, женське й мужеське. Шкода, що Безгрішного не було, гарна булаби знимка.

Чи Галущинський вже в Рогатині, а на його місці Коссак? — таке я зачував. Сьогодня в мене празник. Староста жид, видно щось не чисту совість має, бо трактував рибою. Риба хоче пити...

ІІ. продовження.

Ковель 30. V. 1916. Мої чотири звірі ще з округа не вернули. Мають вернути позавтра. По їх звіті і по моїм звіті до А. К. напишу більше. Перечитав свій лист щераз від початку і бачу, що я був досить хорий, як його писав. Але хай іде.

Здоровлю щиро

Дмитро.

(Далі буде).

Чи була зрада IV-ої Бриґади У. Г. А.?

Написав: *Роман Моґетич.*

Версію про зраду IV бриґади У. Г. А. в січні 1920 р. знайдете в кількох авторів і зле булоби, якби така версія залишилася на завсіди. Зараз по виході з друку споминів п. н. „В чотирокутнику смерти" віднісся я був зі спростуванням цього закиду до редакторів цієї книжки, та вони мої завваги приняли мовчки. Чиж би на правді їм не залежало? В той спосіб богато нісенітниць може увійти до нашої історії.

Справа зради четвертої бриґади У. Г. А. малася так: В січні 1920 р. четверта і сема бриґада, як дивізія от. Шашкевича стояли на схід від Жмеринки. Командантом нашого корпусу був полк. Вольф, йогож адютантом от. Льонер. Я командував дивізійною кіннотою. Тоді ми вже з большевиками не воювали, бо й не мали відповідних сил і знову було тоді якесь перемиря; наші літали заєдно до Києва на переговори з большевиками.

Мої кінні відділи хоронили задів корпусу, так, що коли большевики приблизились, зоткнулись зі мною безпосередньо. Я і ніхто інший — до часу переходу до большевиків — мав щастя пізнати їх незамаскованих. Мої вояки ходили до них часто на забави, тамті знову до нас, так, що я вже побоювався впливу большевицької аґітації. Зате знав я докладно все про большевиків, що мені треба було знати. Знав і от. Шашкевич, командант дивізії. Зате команда корпусу нерадо приймала наші відомости.

Раз вечором входять несподівано до моєї канцелярії три большевицькі комісарі. Я остовпів. Думав, що без вистрілу всіх нас полонили. Тимчасом довідався я, що їх вислали до нас на звіди: що про них думаємо, та чи приготовляємося до здачі. Між іншим сказали вони мені, що: 1) замало причіпити собі червону відзнаку, а треба бути большевиком серцем і душею, бо вони нас скоро спізнають, 2) не підуть з нами на Галичину, бо нам як інтернаціоналістам повинно бути „всьо равно Дон, чи Ґалічина", 3) неправда, що наша армія буде при них у повнім своїм складі, та що нас розділять по їхнім частинам, 4) наші всі старшини стануть у них рядовиками, а тільки ними вибрані зможуть бути командантами, і таке інше для нас небажане. Хотіли комісарі і від мене дещо довідатись, та я — правду кажучи — не вмів з ними говорити. Вони були добрі дипльомати і наперед приготовили собі розмову зі мною. На добавок їх було трьох і брали мене на перехрестні запити, а я один. Тож я давав їм виминаючі відповіді.

Порозумівшись з командою телефонічно, погостив я комісарів і завіз до нашої дивізії.

Там ми їх добре підпоїли і довідались тоді від них все, що треба.

Нам відслонилися очі. Ми побачили жах злуки з большевиками. Але що було кому говорити? Наше діло слухати влади.

За кільканацять днів дістаю від большевицької дивізії ультімат: до 24 годин зложити їм зброю, а ні, то вони нас присилують збройно.

На мої виводи, що ведуться переговори, не звертають уваги. Я повідомив дивізію, дивізія корпус. Відповіді нема. Питаю дивізії, а та радить мені самому поговорити з корпусом. Говорю от. Льонерові, що так і так і що я вислав

Стрільці У. Г. А. зі села Красносільці, пов. Збараж. II. полк ім. С. Петлюри 1918 р

гінцем до них той ультимат. Льонер крикнув до мене: „Das ist nicht wahr"! (Це неправда!") і відложив слухавку.

За кілька годин добиваюсь знову до дивізії, ця мене знову відсилає до корпусу. Звідти відповідають, що їде до большевиків сотник і справу наладнає.

Приїхав. Дав я йому повіз з кіньми і трьох вершників для охорони. Питав я його, що робити, бо визначений большевиками реченець зближається.

— Нічого не буде — відповів. — Це якесь непорозуміння.

Пророкував я сотникові, що він більше не вернеться, але він вірив у запевнення полк. Вольфа.

Тимчасом ми старшини цілої дивізії зійшлися на нараду. Ми рішили не піддаватись большевикам, тільки перенестись тихцем в ночі на захід, поза осідок команди корпусу, якщо зачнуть большевики наступати. Боронитись проти большевиків ми не могли, бо не мали на це від наших дозволу і не було чим боронитись, а йти добровільно до большевиків на заріз нам не хотілося.

Отже ми приготовились і ждали. Ще кілька хвилин часу. Люди знервовані... Серед півночі прибігає задиханий десятник Ямборко.

— Біда! Большевики зараз наступають. Сотника замкнули. Ми вислухали плян наступу, як большевики видавали телефонічно прикази; не боялись нас, бо ми всі були в канцелярії приарештовані. Я один утік вікном; за мною стріляли і я зломив руку (показує).

Я повідомив дивізію і корпус, який мені не сказав і словечка. Дивізія вибралась. Просили мене охороняти їх відворот.

До наступу ще 20 хвилин. Я відослав і мої обози. Дивізія попращавшись зі мною звинула телефони. Знаючи, що ворожа артилерія заатакує найперше мене, розділив я кінницю на відділи, та вийшов напроти большевиків перед село. Точно в першій у ночі загреміли гармати на моє село, на осідок команди дивізії і на осідок команди корпусу, майже рівночасно. Плян був окружити нас.

Небавом злучився я з командою дивізії в осідку команди корпусу. Ми приглядалися над ранком наступові большевиків, та очікували, що буде робити корпусна команда. Ми ждали дальших наказів, але корпус ані пари з уст. Пята бриґада, що сусідувала з корпусною командою, також нічим не зворушувалася. Всі ждали.

Большевики небавом прийшли і розброїли корпусну команду та цілий оперативний штаб.

Нам ніхто ні словечка. Пополудні післали нам пропозицію, — не приказ — зложити зброю і вертати на свої місця. Ми радилися з іншими бриґадами, та пропонували податись ще більше на зади, і ждати на покінчення переговорів та на прикази Начальної Команди. Одначе інші бриґади — не знаючи большевицьких плянів — радили піддатися. Адютант пятої бриґади заборонив нам навіть висловлюватися неприхильно про большевиків, погрожуючи нам арештом.

Бачучи, що наші люди зле поінформовані про большевиків, а нам не вірять (не мали з большевиками стичности), рішили ми перенестися на самий зад нашого корпусу і ждати.

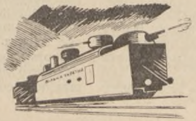
За кілька днів ми довідалися, що одна большевицька дивізія з нашою девятою і пятою бриґадою окружають нас з метою виарештувати всіх старшин нашої дивізії (4 і 7 бриґади). Тепер уже ми ніяк не могли здатися. Нас старшин ждала неминуча смерть з рук большевиків. Всетаки ми ще раз скликали нараду всіх старшин, а окремо віче вояків (перший раз). Вояки рішуче відмовилися від здачі; вони мали нагоду на фронті добре пізнати большевиків. Почали поодиноко розбігатись. Перший раз за шість літ мого войовання сплакнув я перед моїми підчиненими, просячи, щоби не залишали народнього майна на поталу ворога.

Рознеслася чутка, що на території Румунії формується нова українська армія з военних українських бранців усіх країв. Туди ми задумували передістатись. Вістка ця показалася неправдивою і Румунія не перепустила нас. Тоді ми вирішили перекрастись до Чехословаччини. Два рази перетинали нам большевики дорогу. Два рази мусіли ми кроваво через большевиків пробиватися, а тут поворотний тиф ломить наші сили.

І тут нам не пощастило. Задалеко напроти нас вийшли поляки і зайшли нам дорогу на Чехи. Більшість старшин, а особливо вояки не хотіли ставати разом з поляками проти большевиків, бо тоді вже і проти своїх. На щастя по стороні поляків воював з большевиками отаман Удовиченко, якому ми й залишили нашу зброю, та весь военний виряд. Самі ми „по світі розбрились".

Так само неправдою є, що ми забрали собі військовий скарб. Як ще хто наївний є, що вірить немов би наша армія мала який скарб, то скарб той (паперовий) міг мати корпус, або Начальна Команда, а не ми. От. Шашкевича, що опускав останнім канцелярію дивізії, — коли вже всі безпечно вибралися — напали наші збунтовані гарматчики, та обрабували дощенту, так, що він докінчив війну в моїх штанах. Не міг би був перевести „скарб".

Так воно було, а не інакше. Те, що от. Шашкевич не хотів без приказу Начальної Команди зложити зброї большевикам, не можна називати зрадою!

Житомирська юнацька школа

Формування; наука; бої; перший випуск української старшини.

Сторінки з недрукованого щоденника.

Написав *Всеволод Петрів*, ґенштабу ґенеральний хорунжий.

(Продовження).

Треба було лаштуватися до оборони проти наявно знову міцнішого ворога. Вдержатися на правому, південно східньому березі Гуйви, там де Троянів, не було можливим, бо терен, що піднимався до Троянова, весь вкритий перелісками й корчами не давав жадних вигод обороні. Сотні починають відходити за Гуйву, де є нащастя шанці з часів світової війни, але не дається це так легко, бо з лівого крила починають натискати ворожі розстрільні, а потім той натиск переходить на цілий фронт школи, хоч і переходять сотні до контрударів, щоби дати всім перейти через греблю, хоч дуже помагає залізничий кулемет і дві гармати, але невеличку ґрупу 2-ої сотні відрізано та притиснено до ставка, де вона засіла в якійсь садибі з невеличкою пасікою в садочку.

Зводиться бій за врятування цих юнаків, між якими є й бунчужний, ось той наш „перший юнак" командор Чорноморської Фльоти.

Не пощастило відтиснути ворожих стрільців від греблі так, щоби могли наші проскочити, тому пливуть два хлопці через став на човні. Пливуть під вогнем, один ранений, другий довеслував, бере до човна всіх, лише бунчужний лишається забезпечити переїзд. Гремлять його стріли.

Знов виплива човен, але ворожі розстрільні відкривають пекельний вогонь по цілому фронті школи .Оба юнаки ранені і лише з бідою прибивають до нашого кінця греблі та виповзають до своїх. А там — вбігають ворожі стрільці вже у садочок і змовка вогонь нашого „першого юнака". Загинув.

Підчас цього бойового епізоду, дві „залізничні" гармати ведуть боротьбу з якимись чотирма гарматами, що стріляють час від часу з житомирського боку, та перешкоджують ворожим розстрільним у їх рухах. Всеж ці розстрільні наблизилися вже до самої річки. Вогонь з обидвох боків досягає величезного напруження. Ворог має безумовну перевагу в числі рушниць та головне важких кулеметів, а ми, можна сконстатувати, у витриманости вогня та в його керуванні, так що, як не вдасться ворогові якийсь маневр, маємо виграну й не дамо перейти греблю. Лише це констатовано безпосереднім спостереженням штабу, як наспіла звістка, що ворожі частини вже є на нашому березі ріки, перейшовши її очевидячки в районі Троянова. Наші стежі направо від школи вже ведуть бій з тими відділами, що переправилися, водночас кінна стежа залізничників, що приїхала з боку Житомира, теж по нашому берегу для звязку зі „своїми" залізничними гарматами, повідомила, що була обстріляна на мосту через Тетерів.

Вислано чоту в той бік, а за якісь 15 хв. зривається у тому напрямі стрілянина. Густішають стріли і зправа, куди висилаємо частину прикриття наших гармат.

Команда школи знову виходить вперед, щоби зорієнтуватися в ситуації, а за хвилину приходить повідомлення, що залізничні гармати дістали наказ від своєї залізничної команди приєднатися до своєї батерії. Цей наказ вони виконують ще й тому, що забракло набоїв. Спроба задержати гармати не вдалася, бо вони вже виконали наказ і виїхали зі своїма верхівцями в напрямі Житомира.

Нова ситуація вимагає нових рішень, тому рішаємо спинювати ворога, що є перед нами й не дати йому йти на Житомир, а для того використати кращу карність школи й те, що шлях на Житомир, особливо відділам з гарматою та важкими кулеметами неминуче мусить іти через Альбінівку та ту поляну в лісах, що лежать довкола неї. Тому рішено відтягтися від Гуйви у ліс за шосу й поляну, чим утяжити ворогові звязок і підтримку своїх гармат, випускати ворога через греблю, яку по можности зіпсувати і збивати його назад контрударами, теж робити і з тими, що наступали би з боку Полонного.

В густому вогні, під вибухи ворожих ґранат, зясовуються старшині пляни, навязуються звязки з розісланими чотами, закидаються на греблю динамітові набої й помалу зіслабляючи вогонь відходять сотні; гучний вибух на греблі каже, що маневр закінчено. Тиша, що раптом настає, вражає ухо. Ворожа гармата ще деякий час бє в порожні окопи, де лишилися лише вбиті, але й вона змовкла.

Через деякий час до Альбінівки надходять ворожі ґрупи, що природне звертають всю увагу в бік Житомира по шосе. Даємо їм накупчитися та несподіваною атакою відкидаємо до Гуйви, захопивши кулемет та полонених 6-ої червоної бриґади.

Ворожа гармата даремно намагається знайти нас в широких лісових просторах, а без неї не ризикують ворожі розстрільні іти вперед. Підходить до нас з Вранґелівки новосформована при „Охороні республиканського ладу" сотня повстанців, яку з підтримкою півсотні юнаків спрямовуємо лісом проти якихсь нових ворожих відділів, що пробираються теж лісом нам в праве крило та тил. Коротка стрілянина й як повстанці, так і ворожі частини спішно відходять, залишивши переможцем лише юнацьку півсотню, що забезпечує нас зправа. Низку ворожих спроб наступати з фронту ліквідовано рішучими контратаками, що цілковито дезорієнтують ворога; вечоріє, підійшла нова сотня повстанців з Вранґелівки (перед-

містя Житомира), яку висилаємо вправо забезпечитись від можливого обходу.

Направо зривається коротка, але міцна стрілянина й лісом відступають, повертаючи до Вранґелівки, розкинені ґрупи повстанців. Спішимо туди з останньою чотою резерви, але вийшовши на поляну в лісі, на якій очевидячки стався зудар, бачимо лише декілька вбитих повстанців. Ніхто не стрічає нас вогнем. Посуваємося вперед, знаходимо двох убитих. Оглядаємо їх, жах! це наші стрільці з 4-го полку С. С-ів, що очевидячки йшли для звязку зі школою, а повстанці в присмерках їх не пізнали, так що тепер годі у цьому напрямку шукати звязку.

Зовсім стемніло. Робимо останній випад з ліса на Альбінівку, що викликає панічну стрілянину не лише в Альбінівці, але й там за Гуйвою. Ворог спішно відходить, ми вже не переслідуємо його, але за Гуйвою густішає стрілянина; очевидячки перемогли міцніші нерви та свідома карність школи, перемогло те, що перемагало й у тих наших „неінтеліґентних інтеліґентів", якими були У. С. С., перемогла відновлена традиція „старинних козаків" Славного Війська Низового Запоріжського.

Ніч перебули стежі в Альбінівці, головна маса школи коло лісничівки, бо всеж побоювалась команда ворожого рецидиву та можливости якоїсь несподіванки з боку Полонного, звідки весь час підходили якісь стежі.

У ночі знайшли ми звязок з нашими головними силами через Вранґелівку й дістали повідомлення, що бої перед Житомиром випали на нашу користь, чому прислужилась і школа, бо затримала та паралізувала обхід, що йшов у розріз між нами та ґрупою С. С-ів полк. Коновальця, яка наступала від Полонного на Бердичів.

У команді Житомирської ґрупи дуже непокоїлися про нашу долю, бо чули гарячий бій у нас, знали, що відійшла від нас гармата, бачили рух ворожих кольон в наш бік і ніяк не могли знайти з нами звязків, а надіслані на допомогу сотні повстанців вернули повідомивши, що школу обійшли.

Разом із тим школа дістала наказ увійти до Житомира та разом із „Охороною республиканського ладу" навести там порядок, складаючи головну резерву ґрупи.

Там довелося школі взяти участь у боротьбі за Житомир, яка своїм траґічним перебігом може служити прикладом боїв в умовах революційного знервовання, де поважну ролю грає психічний настрій та одностайність частин, про що далі.

X. ОБОРОНА ЖИТОМИРУ.

На приказ перейшла школа до м. Житомира, знову в помешкання Семинарії. У тому шпиталі, що був у Семинарії, знайшли чимало ранених як наших так і червоних, а в мертвецькій Кіуту, якого мусіли ми лишити при відступі, та якого довезли до шпиталя селяни. Одна зі сестер жалібниць передала записку від помершого до школи. Він прощав школу та просив передати до рідного села повідомлення, що виконав свій обовязок вірно служити Україні.

Відразу дісталась школі нова, тяжка як бій праця: звільнити Житомир від непевного елементу, що ввійшов разом із нами, чи большевиками та робив бешкети і погроми. Мусіли працювати разом із „Охороною республиканського ладу", що теж увійшла до Житомира.

Вислано стежі з наказом кожного, хто зі зброєю, відставляти до наших правильних частин, які вже мали з ним дати собі раду. Так за яких шість годин випровадили до 200 люда, при чому не обійшлося без збройних сутичок. Міжтим повстанці, зробивши „порядок", тоб-то вибивши разом із нами ворога з Житомира, почали росходитись домів, склавши з нами таку умову, що на заклик прийдуть знову. Закликом мав бути звін на сполох церков у Житомирі, який мали підхопити церкви дооколишніх сіл.

Зо два дні було на фронті тихо. Начальник Юнацької Школи був призначений і начальником залоги Житомира з досить таки великими правами так, що пощастило пустити працю на деяких потрібних виробництвах, особливо на невеликому шкіряному, при чому, тому що власники втекли, довелося закликати робітників до створення робітничої ради для ведення справ, а це викликало закиди з боку урядових чинників. Та це не входить у бойову чинність.

На третій день знову почали натискати червоні повз шляху із Киева. На відсіч їм вислано два курені щойно прибувших підсилень з числа полків 18. дивізії, яку почато формувати за Гетьмана, а закінчено за Директорії. Були то гарно вдягнені в чемерки з ясно-сірого волинського сукна хлопці, але нажаль не дуже добре вимуштровані та злютовані. Виїхали вони на фронт вантажними автами та не вернулися, бо розбіглися після першого бою, підлягли аґітації та ішли домів, так що на тому фронті залишивсь знову лишень 4-ий полк С. С. Не йшло так добре й на Бердичівському напрямі.

Там після низки боїв під Коднею почали відходити залізничі частини на Гуйву. У цей неспокійний час приїхав до Житомира отаман Оскілко та привіз якогось, призвище якого вийшло з памяти, ґенерала російської служби, що мав обняти керування „залогою" м. Житомира та навести там порядок. Залогу мали складати частини „тилові" тобто охорона республиканського ладу та ті, яких ще не було й які мав сформувати приїхавший начальник залоги; як куріоз необхідно зазначити, що начальник штабу отамана Оскілка ґен. Агапієв включав до залоги Житомиру також і „Курінь жидівської самооборони", який досконало „розформували" повстанці в боях за Житомир.

Не подобавсь нам цей новий начальник залоги та не лише тим, що не намагавсь балакати українською мовою, а віддавав накази „общепонятною", а й тим, що почав проповідувати „соєдіненіе всех противбольшевітскіх сіл для спасенія Родіни і старой культури"; проте швидко догово-

рився з начальником штабу ґрупи, який передав до залоги ще й Юнацьку Школу.

Якось незрозуміло поводивсь і отаман Оскілко, цікавлячись: „наскільки є школа дисциплінована та чи командант школи готов особисто виконати кожний наказ“, а команданта школи переконував про хаос в вищих установах; що варто таке переконування для тих, що на фронті з напруженням всіх сил боронять ось ці вищі установи?

Поки таке робилося в запіллі, правда, недалекому запіллі, на фронті далі доводили гармати, хто має правду, правду сили. Повільно відходили наші частини, аж одного дня дійшов безпосередньо до школи, а то безпосередньо від самого команданта чи то отамана ґрупи наказ: впорядкувати заклик повстанців та озброїти їх, бо вже збито наших з р. Гуйви та туй-туй будуть вже большевики на ріці Тетереві.

Грянули дзвони, чи викличуть щось? Збираємо в своєму помешканні зброю. Змовкли дзвони в Житомирі і як луну чути дзвони десь там далеко, а їм вторять гарматні стріли все ближче. Бємо вдруге у дзвони і на прямий наказ отамана ґрупи, виставляємо застави на виходах з Житомира у тил, бо нема віри в новоформовані частини „залоги“. Над містом перший розрив ворожих стрілен, кулеметна стрілянина все ближчає, і то з двох боків. Застави приводять перших, що бажали зі зброєю залишити Житомир у напрямку на захід, тоб то від ворога і це є сам начальник залоги зі своїм новосформованим штабом, який „відходив для продовження формувань“.

Новий наказ від отамана ґрупи: все, що свобідне в школі, на фронт коло Бердичівського мосту через р. Тетерів; виїздять юнацькі гармати, та вільні сотні машерують по вулицях міста. До сотень приєдналися вже якісь хлопці з Крошні (передмістя м. Житомиру), частина з них балакає по чеськи, творять окрему півсотню. В помешканні залишилися наші професори, переважно цивільні, в новому грізному вигляді, в шеломах із крісами при цивільному вбранню, як остання залога, з ними декілька тих дівчат, що були в обслузі школи теж зі зброєю; ця залога має впорядкувати видачу зброї тим повстанцям, що прийшли би.

По вулицях небогато народу, але в районі „Духовної школи“ якісь панночки спішно влаштовують польовий „перевязочний пункт“, вивісивши прапор з червоним хрестом та жовтоблакитний. Ось і крутий беріг Тетерева над мостом. На тому березі видко відходячі під вогнем розстрільні Залізничників, а за ними наступаючі ворожі; а багато їх. Юнацька гармата стає над мостом та починає бити по цих розстрільних, змагаючись з ворожими гарматами, що блискають там під лісом над Гуйвою. Піші сотні переходять міст та вливаються до Залізничих, стримуючи на деякий час напір, але й вони починають відступати перед значною перевагою. Ось уже наші під самим мостом, частинно перебігають на наш беріг. Але раптом з міста висипають якісь нові озброєні піші ґрупи, що швидко перебігають міст, валять, розсипаючись на ходу, назустріч ворогові, гремить „слава“ „ура!“... Це підійшли Березівські, Камянські, Вільські повстанці, підіхали возами, та якстій рушили до бою. Ефект незвичайний, ворожі розстрільні утікають. Ворожа гармата даремне намагається спинити розмах повстанців. Наші гармати бють швидким вогнем і невпинний наступ жене ворогів від Тетерева.

На особистий наказ отамана ґрупи, що слідкував за боєм, відтягаються юнацькі сотні з розстрільних та швидким маршем йдуть чисто на схід на поміч правому крилу 4-го полку С. С., який тіснять й обходять ворожі сили. Вогнем спинюють обхід, починається затяжний оборонний бій, аж нагло ворог починає відходити. Що сталося? До лівого крила С. С-ів підіхали отаман Морозенко й Черняхівські хлопці і кінець ворожій славі. Все відступає, майже втікає, а юнацькі сотні, врізуючись між відходячі ґрупи, доходять аж під Скоморохи.

До вечора відтиснуто ворога далеко від міста, здезорґанізовано його несподіваною появою нових значних сил.

За два дні з почесною вартою ховали під житомирським собором вбитих у цих боях, поруч тих могил, що вже виросли після боїв з німцями та гетьманцями після попередніх боїв. Знову подалася значна частина повстанців по хатах, обіцяючи прийти в разі потреби. Бої на фронті змовкли, але запрацював тил.

Большевики зрозуміли, де головна наша сила та повели рішучу аґітацію по селах проти нас, а у нас, нажаль прийшла їм допомога: нова команда залоги почала сипати „пріказамі“, про перепис, про „вознобновлєніє“ інституції „урядніків“, примусове постачання й т. д. Влада надіслала до звільненого Житомира комісію „по розслідуванню погромів та відшуканню винних“, а команда залоги видала інструкцію з наказом „оказивать допомогу“ у відшуканню „віноватих“ та стягнено з сіл відшкодування. А чи села громили? Давніше то були Палієнківці, демобілізовані Арновці, й розаґітована солдатеска, тепер всі ті темні елементи, яких годі шукати між селом. 5-ий Л. Троцького полк заґітував проти себе село теж таким безоглядним накиненням вини в погромі на селян, а ми робимо теж. Село безумовно розбило та зліквідувало тих, що взявши зброю від нас, проти нас виступили і хотіли карати село, але від цього до погрому завеликий крок.

Але було ще дещо іншого. Ми зорґанізували робітничі комітети, щоби пустити ті виробництва, які були потрібні для нас, та які станули, тому що втекли власники; комітети працювали чесно, що більш, дали нам, правда небогато, добровольців у часі оборони, а тепер їх роспущено та не „покарано“ за большевизм лише тому, що команда юнацької школи приняла вину орґанізації комітетів на себе. Знову ґрунт для аґітації.

Далі деякі з наших полків влаштували по прикладу „прежніх дней“ старшинські зібрання (офіцерскіє собранія) та в них „славили перемогу“.

— Погано, Пане Полковнику — казав мені при зустрічі вже відовий читачеві Шкворник — курінний з підпрапорщиків, — ставимо проти себе село, а в ньому наша сила.

Агітація ширилася між людьми, ми, команда школи, знали все, ходили до Штабу, але там нам „не вімалі" та в захопленню успіхом сподівались на підпорядковання села, нашої сили, — силою!

Тиждень спокою на фронтах, тиждень розкладової праці в тилу, а за тиждень знову почали гармати на фронті свої співи.

Бувший командант Житомира Возний (розстріляний большевиками), що тепер мав влаштовувати „політичну розвідку" по селах, ясно зазначив, що настрої там міняються не в нашу користь і що буде компромітацією знову викликати дзвонами добровольців. І справді, коли зусилля військових частин на фронті не здужали стримати навали „красних брігад", що їх вели: полковник Шапошніков, визначний старшина російського ґенштабу, нині начальник Військової Академії ґенштабу СССР, полковник ґенштабу Гарф, полковник ґенштабу Де-Лазарі (нині розстріляний), тих „краснїх бріґад", що були поповнені „унтер-офіцерами" (підстаршинами) добре плаченими та „інтернаціональним" складом, у котрому були китайці, мадяри та інші ріжні люди „с матушкі Волґі, с Окі, со всех канцов государства велікаво", знову на приказ штабу спробували дзвонити в дзвони, але прийшло на відсіч дуже мало, лише купки з передмість Житомира, може ті самі елементи, що винні були в ексцесах, а село заняло становище ,нейтралітету". Сталося! Виправдалося правило, що лише ту державу тяжко перебороти, в якій кожен громадянин радо віддасть своє життя за її соціяльні закони. Воно було ще актуальніше в той час у нас, коли свідомости було ще так мало, коли село ще блукало в пітьмах старого занедбання, в яких блискавки нових кличів так ріжнобарвно освітлювали події. В цій завірюсі вдержувалися на одному шляху лише загартовані чи свідомі, або відірвані від народньої стихії. Селянський „нейтралітет", скільки разів він загубив починання тих, що не вміли чи не хотіли вивчити душу села, його потреб. Селянський нейтралітет: невиразні відповіді, пасивний спротив всьому, мертве психічне оточення. Школа, а це ж були селянські діти, підчас наших змагань в дальшому, діставала від села все, навіть коней, тільки не людей, не серця, не моральну підтримку. Нам казали: „Вам віримо, а не тим з ким ви!"

„Краснис бріґади" навалювалися все дужче і командування вирішило знову, на цей раз вже під справжнім фізичним, а не лише психічним натиском, залишити Житомир, відходячи на „волость" з тим, щоби на місці посунути села на боротьбу. Як не йде гора до Магомета так Магомет піде до гори.

Можливо, що з цією метою шлях відвороту був призначений на цей раз в напрямку на Черняхів, найбільше та найактивніше село на північ від Житомира. Цим напрямком відривалися ми від шоссе та старого шляху на Звягель, звідки могли сподіватися підходу резерв від отамана Оскілка. Плян відвороту, про який повідомлено школу, був досить складний та ризиковний: ґрупа мала відтягати своє праве південне крило, затримуючи ліве північне, так щоб змінити фронт з напрямку південно східного аж східного на чисто південний, тоб-то повертаючись на 90%. Маневр особливо тяжкий для лівокрилового полку СС-ів. Школі в цьому маневрі припадало завдання тримати центр — м. Житомир, пропустивши через нього 2-ий Залізничий полк, що відходив у резерву, та даючи змогу І-му та здається 3-му Залізничому за школою пройти повз Житомир від Вранґелівки на с. Камянку.

Маневр почався вдосвіта проходом частини Залізничників та всіх обозів. Школа підготовилася для евентуального вуличного бою: по краю міста над р. Тетеревом стали три сотні, остання четверта в резерві у Семинарії, гармати на площі перед Собором з прикриттям чоти, продумано плян вирівнювання сотень у місті, обібрано пункти, де були телефони і там поставлено варту як звязок і телефонічний і живий. Місцями вдалося розмістити варту так, що можливо було передавати відомости сиґналами, телефонну централю обсаджено нашими звязковими з кінним забезпеченням, щоби тримати централю до останньої можности, надіслано звязки до сусідів, при чому з приємністю сконстатовано, що на північ безпосередньо зі школою вяжеться курінь Шкворника. Наші вози, цивільний лекторський персонал і все безпосередньо непотрібне вислано завчасу на Черняхів.

Якось дуже швидко відчули червоні москалі наш розпочатий відхід, бо не вспіли ще відторохкотіти останні вози, як ворожа гармата почала вогонь, а у С. С-ів розгорілась пальба во всю. Дивно, бо там був Шапошніків, а це, як мені було добре відомо, бо ж товариші по академії й воювали поруч деякий час на фронтах світової війни, людина дуже методична та обережна.

Швидко бій перекинувся і на праве крило, а проти школи почали від р. Гуйви наступати розстрільні, що очевидячки не доглянули відходу 2-го Залізничого.

Юнацька гармата почала вогонь, за нею відкрили вогонь розстрільні, що користуючись вигідним становищем над рікою, зрівноважували витриманістю вогня ту чисельну перевагу, що її мав ворог. Бій тягнеться із усе більшим напруженням, вліво курінь Шкворника короткими контратаками стримує ворога, що вже перейшов коло залізниці р. Тетерів, вправо по горбах, що за р. Камянкою, видко залізничі розстрільні, що відстрілюючись витягаються з лісів та тягнуть на Вранґелівку. Ось за ними і ворожі розстрільні, юнацька гармата бє по них, а за хвилину бє і залізнича, що змінила при нашій допомозі позицію.

(Продовження буде).

„За цісаря, за державу“

Спомин.

Написав: *Евген Яворівський.*

1.

У 1916-ім році кинула австрійсько-мадярська команда відділи 24-го полку піхоти („Гуцули“ з Коломиї) в Тироль, в Сетті-Комуні, на Асіяго й Асієро. В боях за гору Лємерлє полягло чимало нашого народу.

Австрійці всіх мобілізованих рекрутів у Галичині й в Буковині вивезли спочатку до Стирії, а потім на Шлеськ, щоб відірвати їх зовсім від їхньої батьківщини. Довгими місяцями, а то й роками не доходила до військових ніяка пошта від рідних. Про їхню долю-недолю вояки тільки догадувалися. Та про вішання батьків, особливо мадярами, про масові розстріли й арештування ніхто з вояків не знав. Тільки всі знали, що під крилом Австрії український нарід, що створив Українських Січових Стрільців, змагає до того, щоб розвалилася тюрма народів — Росія та щоб зродилася Вільна Самостійна Українська Держава.

24-ий австрійський полк піхоти мав славу українського полку. Його мужва в 95 відсотках була українська. Старшини — були ріжних націй: німці, чехи, жиди, поляки, хорвати; було також трохи українців, головно в молодих ранґах: кадети, фенріхи, ляйтнанти. Урядова мова в полку була німецька, але в „офіцерській менажі“ і приватно старшини майже всі говорили або намагалися говорити по українськи. Навіть німці вчилися української мови, хоч як це їм трудно приходило.

Оце кілька споминів про цей 24-ий полк на позиціях:

На Монте Лємерлє в боях з італійцями підчас австрійської тирольської офензиви 1916-го року боровся м. ін. як кадет-аспірант Володимир Букшований (визначний борець у боях за Львів 1918—1919 рр., особливо коло Персенківки, учасник визвольних боїв, поручник; помер по війні у Львові). На Монте Лємерлє поляг „у тихий, білий день“ від єдиної крісової кулі, вистріленої якимось італійським стрільцем, фельдвебель Ткач з Буковини.

Італійці мали трусливе військо, але добрих стрільців і знамениту техніку. Памятаю нпр., як одної днини прибула на фронт нова компанія ляйтнанта Райсберґа з 24-го п. п. (жид). Ще перед боєм, також „у тихий, білий день“ засвистіла нараз якась єдина італійська крісова кульочка — і ляйтнант Райсберґ таки першої днини свого побуту на італійському фронті без бою поляг...

Не буду тут докладніше описувати тирольського фронту. Згадую його тільки мимоходом Дивний, а заразом дуже прикрий був це фронт. Ніяких каверн, ніяких окопів — це-ж офензива! Ворог на кілька кроків перед нами, таксамо за камінням, як і ми. Фронтова лінія тягнулася лісом. Дні проходили надзвичайно спокійно. Це значить — не було ніякої більшої акції. Але голови зпоза каменя виставити не можна було. Зараз італієць стріляв й знаменитоціляв. За дня підсувалися до фронтової лінії кухарі, фельдвеблі, „офіцірсдінери“ — звичайно з менажею. А 1916-го року була добра менажа. Аж задобра. Тільки що її ніхто там і їсти не хотів. Кожний там, на фронті думав, якби тільки вийти з фронту з цілою головою!

Ще одно — дуже важне — полагоджуване за дня: підсували скриньки з муніцією. Муніція й ручні ґранати там були найцінніші. Кожний хотів їх мати коло себе якнайбільше.

Зате коли трохи смеркалося, на всьому фронті зачинався нервовий, пекольний крісовий вогонь. Час до часу гепала ручна ґраната й чути було якісь крики, стогони, зойки. Але на те ніхто не звертав уваги. Кожний притискав голову до свого каменя й стріляв, скільки тільки міг, щоб ворог не підсувався й не кинувся „на баґнети“. Така стрілянина тривала на всьому фронті кожнісеньку ніч.

Пошана і культ героїв, що упали у наших визвольних змаганнях, здобувають собі щораз більше місця серед нашого народу. Доказом цього є памятники, будовані в честь Поляглих.

На світлині бачимо памятник у селі Дідилові, побудований на гробі бл. п. Петра Борячка, що упав 1918 р. під Львовом. Памятник побудовано заходами рідні бл. п. П. Б., після пляну арт. Литвиненка. Будував цей памятник місцевий селянин Володимир Труш, світлив І. Вірний.

Були випадки, що дехто божеволів. Але й на те ніхто не звертав уваги.

Памятаю — три дні й три ночі не прижмурив я був ні на хвилинку ока А четвертої ночі — чомусь якраз ночі, а не четвертого дня — я заснув. Заснув камяним сном. Пробудився аж рано, на щастя — здоровий і цілий. Мої стрільці гадали, що я вбитий.

А опісля — наспів приказ наступати. Було якраз полудне. Наше праве крило кинулося бігти вперед, італійці розвели крісовий вогонь; чути було, як тарахкотіли скоростріли, як бухали ручні ґранати. Ми були т. зв. „Фестгальтенде ґруппе“, це значить — ми мали держати свої становища за всяку ціну. Нараз — дивимося — італійці встають зпоза каміння напроти нас і кидаються на нас із баґнетами. Штурм!..

Рукопашний бій! Найстрашніший рід борні! Люди забувають все, забувають, що вони люди і колять один другого баґнетами, насадженими на кріс. Жахливий вид! Страшна сцена! Нема пера, щоб її описало! Якесь траґічне непорозуміння, зойк війни, відроджений звір у людині!

Я біг також уперед! Щось вдарило мене нежданно в бік і я впав комітьголовою під дерево.

Коли я прочунявся, відкрив очі — наді мною синіло блакитом спокійне небо.

Я зжахнувся. Чому спокій? Де я? Де мої?

Я встав — і ще більше перелякався. З мене спливала кров.

Болю не відчував я ніякого, а це бентежило мене ще більше. Я глянув навколо.

В страшних позах лежали трупи поколених вояків. Всуміш лежали австрійці й італійці.

Нараз — чую — проймаючий крик: „Гурра!“ Біжать густою розстрільною вперед — вояки 41-го полку піхоти. Також українці. Я — ззаду, за ними...

Перед місяцем появилась у часописах вістка, що в ночі 24. грудня 1936. замордовано в Черчі, рогатинського повіту, найбагатшого господаря в селі **Стаха Космину.**

Про сам підклад і дійсних спричинників цього жахливого морду виявить мабуть слідство, тепер подаємо лише згадку, а також світлину, тому, що С. Космина служив при УСС. як вістовий із власним конем, а опісля, за визвольної війни, був помічником сотенного писаря в кінноті УСС.

Залізничник **Антін Васьків** (ур. 25. VII. 1885. в Жужелі коло Белза, пов. Сокаль) з розвалом Австрії тікає зі служби з Тарнова до Станиславова, щоби опісля стати на службу в Потуторах. Після переходу УГА. за Збруч переходить з нею її тернистий шлях аж до переходу ґрупи ґен. Кравса на Чехословаччину. Підчас того переходу він перепроваджує цілий поїзд і зупиняється в Ужгороді. Тут стає провідником українських залізничників, що тут зосередились. 1920. р. занедужав на тиф і тут помер. **С. Ґ.**

Опісля — „гільфспляц“, їзда вантажним автом, перший полевий шпиталь, куди кидали бомби італійські летуни, а відтак знову автобус, залізнича стація, довгий санітарний поїзд Червоного Хреста, їзда світами — і вкінці Відень. Лікування у Відні, кадра на Шлеську — і знову на фронт, цей раз уже не в тирольські Альпи, а під Ґерц!

2.

Надійшов 1917-ий рік. Березнева революція в Петербурзі, Українська Центральна Рада в Києві, перший український конґрес у Києві, перший український військовий зїзд, перший всеукраїнський селянський зїзд у Києві, перший універсал Української Центральної Ради до Українського Народу (9-го червня) з історичними словами **„Від нині самі будемо творити наше життя!“**, Український Кабінет Міністрів під назвою „Генеральний Секретаріят“ (15-го липня), другий універсал Центр. Ради, зїзд народів у Києві (21—28 вересня), большевицький наступ на Україну, Симон Петлюра комісарем для військових справ України (13-го листопада), третій універсал Української Центральної Ради (20-го листопада) про те, що „від нині **Україна стає Українською Народньою Республикою“**, що „від нині на території Української Народньої Республики існуюче право власности на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується“, що „на території Народньої Республики України від сьогодні

встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці“ і що „від нині на землі Української Республики смертна кара касується“, а опісля мирові переговори з Німеччиною, Австрією, Болгарією й Туреччиною в Берестю (від грудня 1917-го року до 9-го лютня 1918-го р.), покінчені признанням почвірним союзом Української Народньої Республики самостійною, вільною, суверенною державою, яка має право заключати самостійно інтернаціональні договори, та мировим договором з Українською Народньою Республикою, а ще міжтим дня 22-го січня 1918-го року четвертий універсал Української Центральної Ради про те, що „від нині **Українська Народня Республика стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу“** та про те, що „виконуючий орґан Української Центральної Ради, представництва робучого народу, селян, робітників і жовнірів, від нині буде називатися Радою Народніх Міністрів“ — ось події, що гналися одна за другою на території Східньої України.

А ми боролися „за цісаря й державу“ над Вертойбою, під містом Ґерцом, на Монте Кук і Монте Санто — в 9-ій, в 10-ій і в 11-ій офензиві над рікою Сочею (Ізонцом). Мучилися фізично й духово сотки тисяч синів України; гинули сотками, десятками соток в гураґанному вогні по кавернах і окопах.

Тільки рідко, дуже рідко ми діставали до рук хочби старе число якого часопису! А всетаки вістки про події в Києві продіставалися й до нас! Ми мріяли найкращі мрії — і це держало нас при життю. Зрештою, щоб вийти живим і цілим з фронту над Ізонцом, треба було мати — як ми це всі добре розуміли — особисте щастя.

Бо навіть не зовсім тяжко-ранений не видіставався з цього пекла поза Любляну. Підлічили його в Любляні й назад на фронт, аж доки не поляже!

Я належав до тих, що мали щастя. На фронті над Вертойбою коло Ґерцу була хвилина, коли італійська ґраната поцілила мій сховок і рознесла мій наплечник на всі вітри; мене не поцілила тільки тому, що я перенісся мінуту скорше до каверни! І підчас безчисленних ходів днем і ніччю з запасу до фронтових становищ (ніччю звичайно при світлі ворожих рефлекторів!) серед неодного „шпер-фаєру“ — кулі щадили мене. Пощадила мене (та пор. Рудольфа Ботулинського) й та австрійська тяжка ґраната, що її стрілила заблизько австрійська тяжка гармата в морі артилерійського вогню підчас 10-ої офензиви на Монте Санто, й вона замісць у ворожі становища поцілила в нашу каверну, вбила кільканадцять наших вояків (між ними десятника Кушицького) й забила камінням, наче домовину віком, вихід із каверни. Це трапилося в хвилину, коли пор. Р. Ботулинський запхав баґнет в лупаковату стіну каверни, прилипив свічку до баґнету, засвітив її й вийняв із кишені примірник „Діла“, що його приніс недавно його чура. Черговий удар чергової ґранати відчинив нам отвір із каверни. Надлюдським зусиллям ми вирвалися на світ.

Хор. Володимир Заплітний, ур. 1898 в Тернополі, брав участь в боях 6. сотні II. куріня Групи Клея як командант тоїж сотні, ранений 16. VII. 1919. при другому відступі У. Г. А. в бою біля Підгайчик повіт Теребовля, помер 23. VII. 1919. в Тернополі і тамже похований.

Навіть пощадили мене ті ворожі тяжкі ґранати, що впали всеціло по 10-ій офензиві в Тернованському Непрохідному Лісі в наш баталіон і розвісили по смереках та по скелях кусні мяса з убитих!

Не поцілили мене й ґазові бомби, що ними кидали на нас ворожі летуни з італійських літаків у прегарні італійські дні на Монте Сан-Даніеле.

Я був легко ранений по 11-ій офензиві. В Любляні вдалося мені дістати місце в санітарному поїзді, що йшов у запілля.

Знову Відень, знову кадра, знову відїзд на фронт. Але цього разу з Будапешту наш поїзд повернув на схід, на Семигород. Яка в нас була радість! Для нас всі інші фронти, в порівнанню з італійським, не були фронтами!

Ми переїхали цілу Румунію й дісталися до Браїлі. Тут навантажили нас з гарматами й обозом на кораблі, й ми поплили Дунаєм коло Ґалацу (Малого Галича, основаного українськими купцями за княжих часів!) аж до Кілії. А з Кілії перейшли ми пішки Бесарабську Україну й коло Тирасполя переправилися через Дністер на територію Української Народньої Республики.

3.

На Україні тимчасом погуляв уже Муравйов. Українська Центральна Рада звернулася до Почвірного Союзу за військовою поміччю, й ось ця поміч — і 24-ий полк піхоти з нею, прийшла.

Перший раз за світову війну ми відчули бодрість і незвичайно-високий підйом духа Українського Народу. Незабаром прийшлося нам плисти на бистрих хвилях Української Революції. Революція змела з лиця землі німецьке цісарство Вільгельма, австрійсько-мадярську монархію Карла Габсбурґа, захопила собою Болгарію й Туреччину. Новим життям зажила знову Україна: З її земель відійшли, хоч прошені, та все ж чимраз більше нестерпні, гості.

Загреміли гармати в бою на заході і в бою на сході.

Рецензії і замітки

Юрій Липа: „НОТАТНИК“ (книжка I і II). Вид. „Народній Стяг“ — Львів, 1936. (I. — 144. стор., II. 128 стор. мал 8°).

В першій книжечці шість, у другій пять оповідань — разом одинацять прегарних оповідань з часів української визвольної війни, аж до розвалу Держави.

Вже давно не мали ми в руках такої книжки, як оце дав її нам Юрій Липа. Коли переглянемо наш книжковий ринок за останні роки, то побачимо цікаве явище: це т. зв. „европеїзація“ нашої літератури. Одним словом: лицем до Заходу! Екзотика, життепис, побут і т. д. Є навіть в останньому році проба сензаційної повісти, не згадувати вже про еротику в новелі й поезії. В поезії намагалися всі не тільки на різноманітну тематику, але передусім — засвоїти форму з усіми її реквізитами. І це було б добре, якби не пересаджували. Поети лізуть у метафорично-символістичну гущу, з якої не можуть вибристи. І відси виходить нещирість, брак змісту, грімка фраза і загалом жонґлерство. (Нагадаймо собі ще і про недавній закид нашим мистцям-малярам, що в тематиці відчужилися від рідного ґрунту). Одначе не можна ставити нашим письменникам закиду, що вони, як то кажуть, цілком залізли під чуже небо, а про своє забули. Є в нас і проби дати історичну новелю та історичну повість. Але ж ми мусимо тямити, що підяремна Польща підховала собі покоління **історичною повістю** — вже почавши від Вернигори М. Чайковського. Колиж у добі позитивізму стрічаємо родинно- і соц. побутову повість, то і тут була тенденція: поставити ясно проблему — **що то є характер та яке його значіння в змаганні інтеліґенції до задушевних ідеалів,** проблема — „хожденія“ в народ і т. і. Це мали письменники й поети на увазі. На цих проблємах зачиналася, зростала й кінчилася їхня праця. І з тієї недержавної доби історична, родинно-побутова повість рятувала молоде покоління, клала ясно завдання громадянина, витончувала й гострила в ньому національні почування, завогнювала душу до білого. Чи це вийшло на користь тій нації, чи ні — кожний відповість собі сам. Що могло краще зродити національне почування Болгарів, як повість Вазова: Під ярмом?

Не можна виступати проти різноманітности тематики в літературній творчости, коли вона здорова, але підяремна нація не може й не сміє позволити собі на нездорові літературні твори, як не може виснажений спускати собі кров. Вона мусить дбати про виховання покоління і тому автор повинен мати світогляд і давати тільки виховне-позитивне. Тому не можемо ми тепер позволяти собі на повість а ля Масютин: „Два з одного“, що розпльовує душу своїм звірячим біольоґізмом, безідейністю, розхрістанням і декаденцією. Це безумовно творчість нездорова і нація в теперішніх важких обставинах не повинна себе затроювати. Ба, за соковитістю слинявих сцен навіть змісту тут не можна схопити!

Проби історичної повісти по війні ми вже мали, почавши від 1929. р. Видання Тиктора мають чимало вже цінних книжочок — але нам треба одне памятати, що **справжньої повісти з недавно-минулого, а то і з давніх часів у нас майже нема. І нам треба її створити.** Важка наша історія і має багато героїзму і на цей обліг слід би звернути найпершу увагу. Цього прагне молоде покоління. Воно повинно пізнати з літературних творів і давню й нову добу.

Тому оба томики „Нотатника“ Юрія Липи треба привитати з радістю. „Нотатник“ — це гарна новина.

Автор сам пережив події й передає їх у такій легкій мистецькій формі, так щиро й безпосередно, що читач поринає цілою душею в лектуру й не може відложити „Нотатника“, не перечитавши душком його цілого. Мова гарна. Треба вірити, що молодь читатиме цю книжку з захопленням, але для тих, що були самі учасниками визвольних змагань, книжка Липи не буде звичайним нотатником. Тільки в своїй вояцькій невибагливості автор назвав її нотатником, але ж це не сухий репортаж, це живий відгомін минулого, що до глибин порушує душу, воскрешує постаті й картини. Передусім треба підчеркнути виховну сторону, бо тут криється найбільша вартість „Нотатника“. Автор навіяв усі свої оповідання глибокою любовою до героїв і до траґізму наших змагань — без крику, без тандитної тенденції. Змістом і формою це літературні перлини.

Повстанський отаман **Рубан** це син чорнозему — твердий і невмолимий, але з етичними засадами черствого мужика, що взявся, як самоук, до военного ремесла, коли цього вимагав момент. Це велика вибухова енерґія, яка вміє над собою й над другими панувати. Якби ту силу вміла була своя влада використати, то Україна була б нині могутньою державою. Цю силу нищить ще й другий чинник — зрада зайдиголов, яких Україна мала так багато, що не встоялась. Старшина Семеновський зраджує свого начальника Рубана й передає його, хворого на тиф, москалям у руки. Але і чесний ворог гидує зрадою! Він, попри Рубана,каже повісити „це стерво“ — Семеновського. На жаль, наша історія таких типів як Семеновський мала багато.

Незвичайно гарно підкреслює Липа почуття обовязку в оповіданні **„Зустріч літераторів“.** Його **„Петька Клин“** (також на тлі війни) нагадує Франкового „Панталаху“, але далеко перевисшає його ґротескою. В **„Законі“** карає автор смертю хлопця за те, що зрадив свого батька. **Взагалі панує всюди закон етики, навіть серед военного пекла.** „Не може ж так буть, щоб син та на батька йшов. У нас кажуть: отець, мать — єдин закон“. Герої автора не мають часу на сентименти, але любов часом прорве запори й загорить „на малу мить“

— коли люди заплющують очі. **(Ганнуся).** До справжнього майстерства доходить автор в оповіданні **„Кіннотчик"**. Кіннотчик глядить на все згори, його ціле життя це атака. Це вихор, що сам не спить і нікому не дасть заснути. Безжура й бравурна міць дають йому побіду в найтяжчій ситуації. Він вічно переживає пікантерії з розмахом і по пережитих пригодах забуває про всі смертельні небезпеки, які пережив. Це не піхотник, що часто стогне й охає. Його смерть — весілля. Своєю безжурою й завадіяцтвом навіть в обличчі смерти напоює нас жагою життя. Це той демон, що вічно греблі рве, кипить життям і мертвих будить на полі бою. Мало таких новель у нашій літературі, а мабуть це суї ґенеріс одинока.

Дуже зближена до мужика „Рубана" є постать **„Коваля Супруна"**, що сам змайстрував „велосипед" з дерева — з металевою рамою й обіддям. Своєю інтуіцією відчув, що рідне, а що чуже вороже й коли між книжками в бібліотеці покинутого панського двора не найшов одної книжки, яку знав напамять — казав усе чуже-вороже спалити. Не треба догадуватись, що шукав Тарасового „Кобзаря" і — не найшов і це кинуло його в лють. В оповіданні **„Чародій"** відтворив леґенду про жорстокість і „характерство" Махна, того засушеного дрібного чоловічка, що не міг імпонувати своєю фізичною силою — зате опановував тисячі людей своїми демонічними очима. Нажаль, це була, пропаща сила для України, бо це був анархіст-отаман, звичайний зайдиголова, що зріс на оглухлій від болю землі без ідеї й без серця. Це епіґон анархічного Запоріжжа, що вже перестало воювати за братів і за віру і мусіло пропасти. Болючий малюнок дає нам автор з часів, як **Камянець був „Столичний"**. Наступають від Чорного Острова большовики — а по міністерствах позіхають урядовці і диспутують, одним словом пересипають полову. В місті грає орхестра, щоб здержати народ від паніки. І хто зна, скільки там крутилося здорових людей. А тимчасом на гармати й кулемети пішли хлопчики-діти з Юнацької школи і своїм молодим життям здержали наступ „Три автоплятформи, повні трупів, їхали повол вузькою вулицею камінного, старовинного міста. Прикриті були широкими ряднами. Тільки було видно темні обводи шапок з білими шнурками юнацької школи і безпомічні, майже дитячі, худі ноги в обмотках, що стирчали зпід накривала та тряслись і здригались при посуванню авт. — Відбили Камянець!..." Зразок вояцької чести й почуття гідности, яке виробляється під зброєю находимо в опов. **„На варті"**.

Найбільше й останнє оповідання **„Бляшанки"** дає нам живі, зворушливі сцени з партизанського походу останніх могіканів, що воліли краще в бою гинути з переважаючим червоним наїздником, ніж зложити на Збручі зброю. Для них ворог нелосердний. Він клеймує цих героїв „бандитами" й не дає їм віддиху. Нічні втечі лісами, снігами, моклавинами, без їжі, сну й без одежі та ще в безустанних боях — ці орли з підбитими крильми ледви чи видержуть, бо тут уже кінчиться і фізична і моральна сила. — А село глядить і мовчить... Оце передостанній акт траґедії по розвалі армії... І ще нагадується при цьому оповіданні і дія пізніша, вже остання — Базар.

Та автор мужньо затиснув уста і його герої не скомлять, не плачуть, але страждають твердо та несуть хрест нації з вірою в ірраціональне. І мруть зі зброєю в руках.

„Нотатник" Липи гідний всякої похвали.

Богдан Чорногор.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. III.

Некрольоґ. Прич. до біоґрафії.

Сотн. Чепайтис Бронислав. „Око". Каліш 1921, 4°, ч. 21, ст. 9: Жертви війни.

Ком. кінного дивізіону п. ім. Гетьмана Ів. Мазепи Некрольоґ.

Сотник артилерії Зубрицький рішає битву під Плотичею в нашу користь. „Кал. Черв. Калини" на 1924. Львів-Київ 1923. 8°, календаріюм — жовтень

3. бережанська бриґада проти поляків 1919. Гер вчинок. З іл.

Сотник Ашинів Грицько. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1923. Збірник 2. 8°, ст. 28—29.

Зим. похід, с. В. Джуґастра на Поділлю, 1920. Біоґрафія.

Сотник Ашиків Грицько. „Око", Каліш 1921, 4°, ч. 21, ст. 7—8: Жертви війни.

Причинки до біоґрафії. Некрольоґ.

Сотник Вержболович. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 16

1919, с. Білгородка біля ст. Христинівка. Гер. смерть.

Сотник Ганган Евген. „Око". Каліш 1921. 4°, ч. 21 ст. 7: Жертви війни.

Некрольоґ.

Сотник Чубаревич Іван. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 13—14

1919. Знаменка на Херсонщині. 1 сот. Богданів полку. Гер. подвиги і смерть.

Сотник Заліпський Сильвестер. „Кал. Черв. Калини" на 1922 р. Львів-Київ 1922. 8°, календаріюм — квітень; „Приятель укр. жовніра", кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, календаріюм — квітень.

УСС. Характеристика бойової діяльности. З іл.

Сотник Зелінський добуває Чомбурський міст (За Мінкевичем). „Календар Черв. Калини" на 1929 р. Львів 1928. 8°, календаріюм — березень.

2. сотня Запорозького полку на Сіваші 20. IV 1919. Гер. вчинок. З іл.

Сотник Когут своєю батерією облекшує ситуацію під Бережанами. „Календар Черв. Калини" на 1924 р. Львів-Київ 1923. 8°, календаріюм — червень.

1919. УГА проти поляків. Гер. вчинок. З іл.

Сотник Кривущенко. „Лицарі і Мученики" Ів Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 1—2.

VI. 1919. Під ст. Вапнярка. 1 сотня 7. Синього п. Гер. смерть.

Сотник Мунтян (Василь). (Особисті враження К. П-ського, адютанта 13. піш. стріл. куріня 5. Чорномор. стр. бр.). „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1923. Збірник 2. 8°, ст. 18—22.

Чорноморці на Поділлю. Тираспольський переворот.

Сотник Мунтян Василь... „Око". Каліш 1921. 4°, ч. 12, ст. 7: Жертви війни.

Ком. 13. п. куріня. Некрольоґ. Прич. до біоґрафії.

Сотник Перегуба Грицько. „Око". Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 9: Жертви війни.

Некрольоґ. Причинки до біоґрафії.

Сотник Роман Стельмахів. „Літопис Ч. К." Львів 1933. 4°, ч. 5, ст. 22.

Пор. 95 п. п. австр. Кавалерійський вишкіл бриґ. УСС. Некрольоґ.

Сотник Рудик Дмитро. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 27—28.

Зеленовець. Мужня смерть під Трипіллям.

Сотник Семен Сікач. „Тризуб". Париж 1930. 8°, ч. 19, ст. 19—20.

Запор. дивізія. Некрольоґ, причинки до біоґрафії З 2 іл.

Сотник Сіренко Лукіян. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 6—7.

VI. 1920. 7-а стріл. бриґада 3. Залізної дивізії Поділля. Біоґрафія. Гер. смерть.

Сотник Томасевич Дмитро. „Око". Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 7: Жертви війни.

Ком. 14 п. куріня. Некрольоґ.

Сотник У. Г. А. Михайло Федик. „Літопис Ч. К." Львів 1934. 4°, ч. 3, ст. 21—22: Посмертні згадки.

Прич. до біоґрафії. З порт.

Сотник УГА Ярий висаджує під Галичем міст на Дністрі. „Календар Черв. Кал." на 1925. Львів-Київ 1924. 8°, календаріюм — липень.

Сотня саперів Коломийської бриґади. Галич 1919. Проти поляків. Гер. вчинок. З іл.

Сотник Царенко під Затишем (Подає А. Марущенко-Богданівський). „Календ. Черв. Калини" на 1930 р. Львів 1929. 8°, календаріюм — липень.

IX. 1919. Переяслав. кін. полк проти москалів Гер. вчинок. З іл.

Сотник Черня Павло. „Лицарі і Мученики" Ів Зубенка. Каліш 1922. Збірник 1. 8°, ст. 21.

2. Залізнич. п., с. Закриниче (Старокостян. пов.) IV. 1919. Гер. смерть.

Сотник Юрку Про-ну „Син України". Варшава 1920. 4°, ст. 8.

Відповідь на запитання про большев. мобілізацію на Україні.

С(офронів)-Левицький В., б. стр. У. С. С. На Бескидах. „Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу". Львів 1936. 4°, ст. 24—29.

Іст. нарис.

Софронів-Левицький Василь. Маківка — лавровий листок Стрілецької Слави. Фраґменти з епохальної книжки — альбому „УСС". „Неділя". Львів 1935, ч. 34, ст. 3—4.

С(офронів)-Левицький В., б. стр. У. С. С. Маківка. „Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу". Львів 1936. 4°, ст. 31—34.

Іст. нарис.

Софронів(-Левицький) Василь. На стрілецьких „уходах". „Кал. Черв. Кал." на 1933 р. Л. 1932. 8°, ст. 77—84.

Життя і пригоди автора УСС-а поза військом.

Софронів(-Левицький) Василь. Одним зі стрілецьких шляхів. „Календар Черв. Кал." на 1922 р Жовква 1922. 8°, ст. 27—31. „Приятель укр. жовніра", кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 27—31.

С(офронів)-Левицький В., б. стр. У. С. С. Перші бої. „Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу". Львів 1936. 4°, ст. 19—23.

Іст. нарис. УСС.

С(офронів)-Левицький В., б. стр. У. С. С. Українські Січові Стрільці. „Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу". Львів 1936. 4°, ст. 14—18.

Орґанізація. Початки.

С(офронів)-Левицький В., б. стр. У.С.С. — У.С.С. на Волині. „Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу". Львів 1936. 4°, ст. 13—16.

Іст. нарис.

Соханський О. Відповідь червоноармійців на петлюрівський „ультиматум". „Архів Радян. України". Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 335—337.

Блазенська відповідь на „Приказ красноармейцям советськой армії № 172, від 24. VI. 1919.

Сохвинець. Дідичний гетьман. „Укр. Вістник". Прага-Подєбради 1925. Збірник II. 8°, ст. 23—25.

Со-цький Нікон. Матеріяли до военної історії. Кн. друга. М. Капустянський, ґен. шт. ґенерал-хорунжий: Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Часть III. Львів. 1922. „Літ. Наук. Вістник". Львів 1923. 8°, кн. 7, ст. 279—285.

Рецензія. Є деякі дані про архіви військових частин.

С. Петлюра про українізацію армії. „Розсвіт" Раштат 1917. 4°, ч. 78, ст. 1.

С. Петлюра про українізацію армії. „Розсвіт". СВУ". Відень 1917. 4°, ч. 46 (176), ст. 727—728.

Спинул Микола. У кадрі Українських Січових Стрільців. Враження і спостереження. „Буковина". Чернівці 1916, ч. 10.

Спис врат УСС. „Укр. Слово". Львів 1916, ч. 91, ст. 3; ч. 92, ст. 3—4.

Виказ ранених і полонених.

Спис Галичан, померших на Україні від серпня 1919 р. при Відсильній точці 2/1 (відтак Полева Лічниця 1/3, в кінці Армійський Польовий Шпиталь). „Укр. Думка" 1920, чч. 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11.

Спис полонених і інтернованих українців в таборі Модлін. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 26.

Спис померших полонених фрайштадського табору. „Розвага". Фрайштадт 1917. 4°, ч. 27, ст. 8; ч. 29, ст. 8; ч. 30, ст. 8; ч. 31, ст. 8; ч. 32/33, ст. 8; ч 34, ст. 8.

Спис старшин і козаків 6-ої стрілецької дивізії,

забитих і ранених в боях з большевиками. „Син України". Варшава 1920. 4°, ч. 1, ст. 12.

В списку 21 забитих і 45 ранених.

Спис старшин та козаків 22 стрілецького куріня, забитих і ранених або пропавших без вісти за час походу куріня з 24 лютого 1920 р. Спис старшин 23-го стріл. куріня ранених та забитих в бійках з большевиками. Спис Штаба бриґади ч. 22, Дієва Армія. „Син України". Варшава 1920. 4°, ч. 11, ст. 8.

Спис страт Українських Січових Стрільців. „Вістник СВУ". Відень 1915. 4°. ч. 19/20, ст. 21—23.

Спис утрат першого полку Українського Січового Війська. „Вістник СВУ." Відень 1916, ч. 77/78, ст. 142—143; ч. 79/80, ст. 158—159.

Співчуття полковникові Єфтимовичеві. „Укр. Вісти". Львів 1936, ч. 12, ст. 2.

Лист 98 військовиків-еміґрантів з Каліша з осудом методів боротьби „Чорної Ради" і замаху на згад. полковника. Помилка в прізвищі: треба Євтимович.

Спільна могила 27000. „Укр. Сурмач". Каліш-Щипіорно. 1923, ч. 44, ст. 6—7.

Берестя, інтерновані.

Спільчанин. До військової термінольоґії. „Залізний Стрілець". Каліш 1921, ч. 29 (40), ст. 1.

Спіть хлопці спіть... „Календар Черв. Кал." на 1928 р. Львів 1927. 8°, календаріюм — березень.

Окрема Ударна ґрупа в команді ґен. Сулковського і 2 кур. СС. проти от. Хименка біля Гребінки I 1919. Гер. подвиги.

Спогади. „Джерело". Каліш 1921, ч. 1, ст. 7—8, і далі.

Життя під большевиками і прихід укр. війська.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

З цим числом посилаємо *третій аркуш споминів ґен. А. Кравса „За українську справу"* — зновуж лише дійсним „перед"-платникам.

До всіх інших вислали ми минулого місяця окреме письмо з проханням упорядкувати справу залеглости та викупити почтове інкасове доручення, що відійшло разом з письмом.

Та не всі П. Т. Передплатники відгукнулися на це письмо. Цею дорогою просимо їх повідомити нас конечно про спосіб полагоди сплати залеглости та чи взагалі бажають дальше передплачувати „Літопис".

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник / Число 3. / Березень 1937.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький.* Відповідальний редактор: *Петро Писько.* З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.